

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XI-ik évf.

Május, Junius 1876.

3-ik füzet.

Vallás és modern materialismus.

(Felolvasatott a londoni „Manchester New College“ megnyitása alkalmával, okt. 6-án 1874, Dr. J. Martineau igazgató által).

FORDITOTTA PERZSI KÁROLY.

Ez intézet czélja az, hogy a keresztény élet terjesztésére önkéntesen alakult társaságok elsőjére, a nonconformista papságra, alkalmas egyéneket válasszon és neveljen. Ennek kivitelében mindig két szabály tartatott szem előtt: 1.) a különös tanulmányok, melyek vallásos hitünk forrásaival foglalkoznak — a természet vizsgálásában, vagy a szent könyvek magyarázásában — nyitva hagyattak a gondolkozás és tudomány minden újabb világosságának játékára s visszatükröztek minden helyes alapu értelmi változást; 2.) az általános tanulmányok, melyek a művelt elme egyensúlyozott mérlegét megadják, terjedelmesekké tétettek, a menynyire csak a rendelkezésre álló évek engedék. Mindkét szabályban észrevehető a dolgok helyes felfogása utáni erős vágy, a lehető fölfedezés veszélyeinek megvetése, s az a meggyőződés, hogy a legnagyobb és világosabb lélekben a vallás forrásainak legüdébb és teljesebb folyása van, s mindez amaz eszmével együtt, hogy a lelkész, a helyett, hogy az a d o t t theológiának organuma lenne: észbeli felsőbbségének természetes befolyásánál fogna lépjen az élre s vezérkedjék a szabályozott véleményfejlés segélyével.

Soha sem hiányoznak rosz próféták, kik e rendszerben nem biznak. Oly sok szabad levegő nem a zárkózott theologusnak való. Ily változhatóság megcsalja a párthoz tartozónak megállapított eszméjét; s „a gyakorlati embernek“ nincs szüksége arra, hogy papjának feje a nagyon sok tanulástól nehéz legyen, vagy hite a metaphysica vacuumában meggyengítették. Jelenben e részleges bizalmatlanság helyét egy mélyebb és részlegesen kiható kétely foglalja el, mely nemcsak a rendszert, de intézetünk czélját s munka-

körét is illeti. A tanuló irodalmi foglalkozása mellett, a külső természet tanulmányozása, az emberi nevelésre vonatkozó hagyományaink s véleményünk szerint, mindig tiszteletteljes helyet foglal el; s alig van oly specialis tudomány, melyben a saját történetünkhöz tartozó, kitünő egyeseknek nevei ne tündökölnének; könyvtárunk kedvelt polczairól a Newton „Principiája“, Franklin „Essay-i“, Priestley és Dalton „Paper-jei“, Lyell „Principle-jei“, Southwood Smith és Carpenter „Biological Treatise-i“, Sir James Smith botanikai buvárkodásai bizonyos személyes érdekekkel tekintenek reánk. A fokozatos bővítés, melylyel ez ügyes magyarázók korábbi világrajzunkhoz járultak, a szélesbedő tér, az idő mélyedő láthatárai, a vegytani elemek új csoportjai, a physiologiai szerkezet fejlődött csodái s a szerves élet lánczában hiányzó szemek gyors bétöltése, örömmel lőnek üdvözölve, mint oly tények, melyek a körülöttünk létező valóságokra dicsőséget árasztanak, s új szentélyek felállítása által egyszerű templomunkat, melyben egykor állánk, egy szépen összeállított nagyszerűséggé változtatják. Így volt ez mindaddig, a míg a fölfedezések egyenként jöttek s a bibliai chronologia vagy a p o c a l y p s i s nem kérdezősködött bizonyítékuk felől. De most nem kell-e megvallanunk? úgy látszik, hogy a bizonytalanság és aggodás bizonyos árnyai lopóznak elő s a természettudományok előrehaladó világosságával vegyülve, azt kevésbé elevenítő melegséggé változtatják; és ez többé nem a tényleges és határolt fölfedezés egyszerű egymásutánjában jön elő, hanem egy egyetemes elmélet negélyes romboló hatalmával, melyben a vizsgálódás nyomán létrejött tények, inductio által öszszegyűjtött törvények, s az ez által támogatott felfogások, mint homogen erősségüek, vannak öszszeállítva. Ez uton a dolgok g e n e s i s é r ő l egy tudósítás adatik, feldolgozva ugyan a tudomány nagyon sok igaz czikkelyeiből, de rendszerbe szedve egy kérdéses, vagy épen tarthatatlan philosophia tételei és feltevései szerint. E tudósítás a tapasztalatlan olvasó előtt úgy tűnik fel, mintha egy darabból állana, s zavarba jön, midőn a dolgok „h o n n a n“-ja s „h o v á“-ja felől látszólag teljes kimutatást talál, a nélkül, hogy abban bármi csekély i s t e n i r e is vonatkozás lenne; midőn látja, hogy a virág szépsége szükségességgé hervad; midőn megtanulja, hogy az ember nem s z á n d é k o s a n állítottatott saját helyére az élet szinpadán, hanem egyszerűen ide dobott a legtökéletesebb állatok versenyző szenvedélyei által; midőn megérti, hogy a választott lények, melyek a föl-

det birják, a bukások végtelen sorain lépdelnek, s csak mint mérhetlen nyomor és halál emlékjelei maradnak fenn. Így terjedett el szélesen az a vélemény, hogy a természetrajz és tudomány a theológiának halálos döfést adnak, s az emberi életből a vallási jelenséget száműzik; hogy a templomok s azok jelvényei eltűnnek, mint a boszorkányok szobája s az astrologok tanja; s hogy, miután minden a természet fölött sötét és üres: a kik a természetfölöttit feltárni akarják, el kell enyészniök, mint „vakoknak vak vezérei“. Hogy ez a vélemény jó alapon nyugszik-e, nagyon komoly kérdés a társadalomra nézve, s különösen égető azokra, kik embereket nevelnek másoknak lelki vezéreiül, s a kik nem ruházhatnak rájuk semmi más szabályozó hatalmat, mint a szellem benső erejét, a dolgok igazságával s egy rokonszenvteljes szívvvel együtt. Mindez ideig tanulóink ama feltevések szerint neveltettek, hogy a világegyetem, mely minket körülvesz és bészár, egy örökkévaló szellem élet-lak helye, hogy ez a világ egy folyamatban levő erkölcsi igazgatás színhelye, és hogy az emberi vágy felső zónái, az egyén és szenvedélyei felhőin feljül, egy isteni egyesülés légkörébe emelnek minket. A haladó gondolkodás és enthusiasmus épen e beívelő körbe terjeszkedett át, hogy annak világosságát és tüzét elragadja. S ha „az új hit“ rendeltetése az, hogy az eddigi helyzettel ellenkező tétéleket hordjon magában, ha ránk bizza, hogy az egyszerűen moleculákból álló világegyetemből, pessimista világból s az élet kérelhetlen harczából csináljunk a mit tudunk: mindez egy egészen másnemű apostolságot igényel, s az észszerű tanulmányokban oly változást idéz elő, hogy reánk nézve legokosabb lenne visszavonulni s az új jövőnek engedni át, hogy prédikálja saját evangeliumát s találja fel, ha lehet, az örömhirdetés eszközeit. Jobb foglalkozásunkat egyszerre bevezettnek nyilvánítani, mint érzeményi szenvedésben tovább maradni, s elfogadni ama szives biztatást, hogy nincs igazság többé a vallásban, hanem csak egy kis kedves érzés; és hogy, habár a mi tanítani való tárgyainkat illeti, iskoláinkat már holnap bészárhatnók, kár nélkül nyitva is hagyhatjuk az „emotio“ ápodlaja gyanánt. Én bizom, hogy mikor az „emotio“ üresnek bizonyul, kitöröljük s megszabadulunk tőle.

Azonban, habár a természetbuvár és theologus között semmi társviszony nem formálható eme feltételek mellett, hogy t. i. egyikre az értelmet, másokra az érzést írjuk át; nem lehetséges-e mégis,

hogy az ujjongás és félelem hullámszásában hibásan szervezik valódi álláspontjukat s viszonyaik nem állíthatók-e oly helyzetbe, hogy mindenik kész legyen hinni. Logikai észrevétel külső helyzetéből s a természettudós által elfogadott inductiók kérdésre vonása nélkül tekintve vitatkozásaikat, én hiszem, hogy mindkettő hibásan fogja fel amaz inductiók horderejét a vallásra nézve, s hogy ámbár e horderő bizonyos tekintetben fontos, sem minősége, sem nagysága nem olyan, a milyennek gyakran mondják. Merem állítani, hogy a vallás essentiája, mely a fennebbi három feltevésen alapszik, a természettudományok minden lehető eredményeitől független s a dolgok genesisének különböző elméletei közt erősen áll.

Az egyszerű idők gyakorlatlan elméje neki esik minden dolognak tömegesen, határozatlanul érez és gondolkodik önmaga s létezésének mezeje, a belső és külső, a mulandó és maradandó, a látható és láthatatlan felől; tudománya s istentisztelete, képzelődéseinek rajzolatai s hitének szemlélődései olyanok, mint egy egyszerű szövet, melynek minden elszakadott szála rontja s alaktalanítja az egészet. Innen a legrégebbi szent hagyományok a világalkotás meséibe mennek át s a természet rendszeres kimagyarázására tett legrégebbi kísérleteket, melyekben a physikai eszmék regés öltözetet viselnek, Aristoteles „theologiaiaknak“ tekinti. Meg kell vallanunk, hogy saját korunk sem emelkedett még ki e zavarból, s menyinyiben az egyházi hit még mindig egy adott kosmogoniához s természetes embertörténethez szabja magát, tudományos megvitatásokra nyitva áll s azoktól már is sok sebet kapott, melyek alatt láthatólag hervad és enyészik. Szükségtelen mondani, hogy a genesis új könyve, mely „első elemeiért“ Lucretiusához, ötödik napjáért a protoplasmushoz, Ádám s Évájáért a „természetes kiválasztáshoz“, s minden egyébért az evolúcióhoz folyamodik, a genesis régi könyvének minden pontban ellenemond; s a menyinyiben a paradicsom álmát eloszlatja s az esés tragédiáját eltörli, egyszerre megsemmisíti a megváltás szükségességét és tervét is, s így Európa történeti egyházait özszeomlani engedi. Ha valaki tudni akarja, menyinyire terméketlen a modern napvilágban a symbolicus könyvek theológiája s menyinyire távol áll éltünk valódi forrásaitól, kövesse egy kissé az egyházi reform legújabb mozgalmát s figyeljen a megoszlott kereszténység orvoslása végett Bonnban tartott gyűlésekre. Athanasius vagy Cyrill személyes megjelenése a tanácsteremben alig lenne meglepőbb, vagy az anathema kiáltások

a régen elhaltak hangjain alig lennének csodálatosabbak, mint a München, Chester, Pittsburg s a keleti egyház emberei által való visszaidézése a jelenre nézve jelentés nélküli formuláknak, mint a jövő reményeinek, mohó vitatása a hazugság finom változatainak s az azok közötti különbségeknek szorgos leplezése homályos kifejezések által. A különös értelmi anachronismusnak ilyen jelei megmagyarázzák, sőt mentik azt az ellenszenvet s néha megvetést, melylyel nagyon sok gondolkozó ember, tiszteletteljes szívvél bár, minden vallásos társaságtól elfordul s egyházon kívül él. Az egyházfők gyarlósága okozta azt, hogy a benső isteni szellemet, mely hitők forrásain átleng, eltévesztve, a buzgóbb de sötétebb idők veszendő felfogásait s igazolatlan mondásait használták fel rendszerök anyagjául; anynyira, hogy az általok összeállított alkotványban minden, a mi a mult végrendeletében legkérdésesebb, elavult physica, régés történelem, messiási mythologia, magokba a falakba építettett bé s most kikerülhetetlen pusztulások által az egészet összeomlással fenyegetik. De miért háritanók e gyarlóságot csakis a zsinatokra és papokra? Hisz az egészen emberi dolog levén, mindenikünkhez tartozik. Képeinket a láthatatlan dolgokról mindig a mások ismereteivel egybevetve alakítjuk át határozott véleménynyé s toljuk előtérbe, mintha az valódi hitünknek fényképszerű hasonmása lenne. És mégis a vallás lényege soha se talál útát az elmélet ezen rájáiba. Mihelyt összeállítottuk, elsíklük belőle, s ha üldözzük, még hátrább vonul; mindig kész munkálni az akarattal, megédesíteni a vágyakat, s tisztelettel árasztani el az életet; de visszautasítja a láttatást, valamint azt is, hogy a gondolkozás isteni fénymezéből a gondolat emberi formájába menjen át. Polgárisodásunk alapítói ama gyarlóságának eredményei vészthozók nemcsak az egyházra, melynek rendszere alá van ásva, hanem a tudomány szellemére is, mely azt aláásta. A tény az, hogy a nappal, holddal s csillagokkal, a földön és földben, fajunk megjelenése előtt ép úgy, mint azután, egészen más dolgok történtek, mint a melyeket a szentesített cosmogonia elősorol. Különösen az ember, magasabb helyzetből leesés helyett, alsóbbtól emelkedett fel, s a megromlás helyett a folytonos javulás törvényét örökli; anynyira, hogy mindez a theologiai képen nemcsak egy szerfölött nagyító üvegnek, hanem egy, a tárgyakat felfordítva mutató tükörnek eredménye gyanánt tűnik fel. És mégis ez a kép, daczára ily átváltoztatott százanandó állapotának, hetenkint mint új állittatik milliók elébe,

kik azt isteninek tekinteni taníttatnak. Ez a theologiai oldal hibája. Másfelől a tudomány is átvette ellenfeleitől azok tévedéseinek legroszabbját, a menyinyiben a szabálytalant s törvénytelen az istenivel ugyanazonosítja, s felteszi, hogy minden, a mi a természet határán belől van, kiesik az istennel való viszonyból. Valamint a teremtés régi története is csak természetfeletti paroxysmus utján hívta közbe a fensőbb hatalmat a végre, hogy a természet határán túl némi új kiindulási pontot nyerjen: úgy az új buvárlók azt képzelik, hogy az agens, ki közbehivatott volt, eltávozott s hirdetik, hogy az anyag gondolkozó erő nélkül is mindent megtehet. Az isteni ész eszméjét a csodatevő eszméjével így összevénve, csak átmennek a theologiai csatátérre s elragadják onnan ennek legrégebb és legtompább fegyverét, a mely modern összeütközésekben csak terhére lehet a kéznek, mely azt forgatja. Lássuk mi a története negatív felfedezésüknek. A természetbuvárnak ifju korában mondák, hogy bizonyos közökben, például az organismus váltakozó fajai összeköttetéseinél, a hirtelen teremtés munkái a teremtmények új csoportjait hozzák létre a semmiből. E közöket ő később érettebb tudománnyal megtámadja; a közbejáruló alakoknak egy sorát megtalálja s egyebeket hozzávetéssel pótol; s mikor a rokonaságok meglehetősen egészek, s az űr a productio rendjében be van töltve, hozzánk fordul s azt mondja: „nézézetek, a létrejövés lánczában nincs hiányzó szem, bármily meszsziire visszanyomozzátok is azt; az isteni agens nem szükségesebb ott és akkor, mint itt és most. Legyen úgy, ámde épen ez az itt és most teszi szükségessé az agens-t, a végre, hogy ő a rendszeres hatalomnak forrása legyen, s a törvények szövődékét jelenléte által érthetővé tegye; róla bizonyosságot találunk nemcsak az űrben, hanem a létezőnek folytonosságában, nem a változás felfüggesztésében, hanem annak örökké tartó folyásában; mert a világ-egyetem, mint ismert, egész teljében a gondolatviszonyok rendszere levén, csak egy örökkévaló észben állhat fenn, mely gondolja azt.

A vallás a dolgok genesisének egész történetét a tudományoknak feltétlenül feladni kénytelen; nem mintha része nem lenne az okság nagy kérdésében, hanem, mert azzal való ügye egészen különbözik a tudományokétól. A vallás csak a jelenségek „honnanját“ kérdezi, mialatt a tudományok azoknak „hogyanja“ felől vizsgálódnak; az az: céljuk el van érve, mihelyt megta-

látták, hogy a tünemények milyen csoportokban vannak, az egymásután következők minő szálain függenek s hasonlóságaik szerint minő osztályba sorozhatók. Ezek mind az észrevétel által megállapítható tények, s, mindig ugyanazok maradnak, bármilyen legyen is eredet-adó erejük. Ez utolsó kérdéshez a tudományoknak nincs mondani valójuk. Másfelől, midőn e ponton a vallás beszélni kezd, s állítja, hogy az így rendszerbe tett tünemények nem egyebek az észnek szüleményeinél, semmi esetre sem ítélt előre a modus operandi-ról, hanem kész elfogadni a rokonságokat s rendezést, melyet a buvárló ügyessége felmutathat. E buvárlásokra nézve a vallásnak nincs semmi szava. Ha valaki valaha bebizonyíthatná, hogy avilágegyetem rendszere olyan, a melyben az ész nem mozoghat, hogy az teljesen összszefüggetlen s eszmény nélküli: a vallásnak, mint az okság tanának rendszerét, azonnal lerombolná; de ugyanekkor fölfedni a tudomány lehetetlenségét is, minthogy ez utóbbi a világ tüneményeinek egy oly értelmi tervrajzzá-szervezésében áll, mely annak eredeti típusa szerinti alkotványát viszzatükrözi. Hogy azok, kik a világegyetem érthetővé tevésén fáradoznak, annak az értelemez való viszonyát tegyék kérdésbe: egyike ama különös ellentmondásoknak, melyekbe a legkitünőbb specialisták gyakran — idegen mezőkben elmélkedve — esni szoktak. Ha a világ részenkénti összszerekésére ész szükséges; annak előállítása hogyan kívánhatná az ész megtagadását?

Nemcsak a babona történetében fordul elé az, hogy az emberi elme önmaga által teremtett agyrémei terhe alatt küzködik: de egy nem kevésbé nyomasztó s nem valódibb bölcseleti feltevés is nehezülhet a kebelre, mignem egy barátságos érintés, vagy az ébredő világosság eloszlatja a varázst s feltünteti a csendes reggelt és a nyugalom ágyát. Nincs semmi logikai illusio, például, a materialisták tanában? „Az anyag az csak, mire szükségem van,— mondja a természettudós — add ide annak atomait s kimagyarázom a világegyetemet.“ Jól van. Végy anynyit belőlök, a menyinyit tetszik: nézd, mindennel birnak, a mi szükséges a testhez — lévén mind homogen, solid testek.“ „Ez nem elég, mondja ő, Demokritusnak vagy a matematikusoknak megjárna, nekem több kell. Az atomok ne csak mozogjanak s különböző alakuk legyenek, hanem anynyi fajuk is, a menyinyi chemiai elem van; mert hogyan állíthatnék elő vizet, ha csak hydrogen moleculáim lennének?“ Legyen ugy, fogjuk mondani, csakhogy ez a te kijelölt adatodnak meglehe-

tős kibővítése, sőt több ágakra osztása; mindazáltal monismusa daczára is terved bajosan jut célhoz; mert, ugyanis forrásaidnak minő felhasználása által fogsz előállítani például, öntudatot? Semmi szervezet sem mutathat fel neked többet mozgó anyagnál, és a mint Dubois-Reymond megjegyzi, áthatolhatlan úr van „a határozott agy-átomok határozott mozgásai s a kezdetleges tények között, melyeket sem meghatározni, sem tagadni nem tudok — fájdalomat vagy örömet érzek, édességet izlelek, rózsasillatot szagolok, zenehangokat hallok, piros szintlátok, ama nem kevésbé közvetlen bizonyítással együtt, melyet azok adnak, tehát létezem.“ „Teljesen, örökre megfoghatatlannak marad — folytatja — hogy a carbont, hydrogent, nitrogent, oxygent s más atomokat illetőleg akármi csekély jelentőséggel is birjon az, hogy azok mikép feküsznek vagy mozognak.“ Semmi módon sem láthatja az ember, hogy azoknak találkozásából és egyesüléséből öntudat mikép származhatik.“¹⁾ „Mit mondasz e problémához?“ „Az nem zavar engem — így szól — ti természetesen tudjátok, hogy atomaim mindig a nehézség és vonzerő által voltak illetve, s most Fechnerrel²⁾ csak azt kell állítanom, hogy a moleculák közt különbség van; vannak szervetlenek, melyek csak helyöket cserélhetik; vannak szervesek, melyek rendjüket változtathatják. Ezeknek elegendő számával problémánkat megfejthetjük.“ „Valószínűleg, — mondjuk, látva mily gondosan el vagy készülve minden eshetőségre; s ha a következő lépéskor szorultságból mégis a gondolat- és akarathoz kellene járulnod, újra atomaidra tekintve, dobhatsz közéjük egy marok Leibnitz-féle mondatot, hogy szolgáljanak mint lelkek kicsinyben, s készen lehetsz titokban ama Vorstellungsfähigkeit-tal, melyet természet-magyarázóink oly nagyra becsülnek. De aztán észre is kell vened, hogy anyagod mikép változtatja divatját minden alkalommal. Mint koldus indul el rongyosan, s mint fejedelem áll elő, mihelyt nagy vállalatok szükségesek, megrakodva gazdagon s csaknem teljhatalommal. Szóval épen azt adod meg neki, a mit tőle elvenni szeretnél.

¹⁾ „Ueber die Grenzen des Naturerkennens“ 29. lap. Hasonl. a 20. lapot. „Be fogom most bizonyítani, a mint hiszem vagyon meggyőző uton, nemcsak, hogy a tudomány jelen állása szerint az öntudat anyagi föltételi által ki nem magyarázható, — a mit meglehet mindenki megenged, — hanem, hogy a dolgok természetéből kifolyólag, e föltételek által soha kimagyarázható nem lesz.“

²⁾ Einige Ideen zur Schöpfungs- und Entwicklungsgeschichte der Organismen, 1. 2. §.

„Gyökeresen meg kell változtatnunk az anyagról való fogalmainkat, mondja prof. Tyndall; s aztán meri hinni, meg fog az felelni minden követelésnek, magában hordva „a földi élet ígérését és hatás-képességét.“¹⁾ Ha a fogalom- vagy nézetváltoztatás pontosan megállítva volna, az indítvány valódi értelmű, megpróbálható és megbíráható lenne. E nélkül az csak annyit mond: ostromoljátok csak a szót quaesitumaitokkal s ígérem, hogy megvilágosítom azokat. Ily feltevés mezején azonban könnyű átutazni. Az ember bétesz a bankba egy kerek összeget, mielőtt indul s minden megálláskor abból részleteket húz, s így nagy útját adósság nélkül végzi bé. Szavak azonban, mielőtt ily gazdag előjogokkal birhatnának, physical jelentésükből kiemelkedve valóságos Θεοπέπαισισματὰ lesznek, — melyek istent hordanak magukban s így felbontják az elméletet, melynek képét viselik. Ily nagyon ügyes anyag, — anyag, mely mindennel felér, mely írhat Hamletet, kitalálja saját evolutióját, s a világ isteni monarchiája helyett moleculás plebiscitumot állít: kissé túlszerénynek tekinthető az ész járulécai megtagadásában.

A csalódás akkor sincs kikerülve, ha adatunkat kettőbe hasítjuk s a helyett, hogy minden requisitumunkat anyaggá halmozók össze: megbagya régi állásában, hozzá veszszük az erőt is, mint külön lényeket. A két postulatum ép úgy fogja teljesíteni ígérését, mint az egy, feltéve, hogy azoknak magvaiban el van rejtve mind az a mit azokból, szükséges gyümölcs gyanánt ki kell fejleszteni. Ez esetben az „erő“ szó egy bűvös mag-edény, mely tartalmának kifolyásával meglep. A meglepetést egy vagy két gyenge vonás okozza, melyre a művész büszke lehet, — a menyinyben a nem egyenlők egyenlőknek látszanak s a tölgyfa magvából kikelhet egy csirke. Először is az erő szó többesbe tevődik. Azután annak tagjai, minthogy már sokan vannak, különválasztatnak, s minthogy mindenik tényleges, felismerhetők a munkáról, melyet végeznek. Az egyik gépész lesz, a másik vegyész, a harmadik gyors futár az élet pályáján, a negyedik kitalálja a hátralevőket mind, elvégzi okoskodásunkat azok felől s összegyűjti vizsgálódásainkat. Az utolsó tehát sokkal méltóságosabb a többieknél. A dolgok ily megállapítása mellett úgy látszik, hogy megtaláltuk Plátó eszményi államát, melyben minden rend csak a maga ügyével bajlódik s egy elem se lépi át a határvonalat. Azonban nem úgy van; mert miután az erők osz-

¹⁾ Address before the British Association; with Additions 54. 55. lap. Hasonl. Dubois-Reymond ellenkező állítását, idézett mű 13. lap. jegyzet.

tályozva vannak, azokat egyesíteni kell s megmutatni, hogy nem egyebek egy egyszerű befogadó eszköznek homogen tartalmainál. Az erők, mint állítják, váltakoznak s felmentik egymást. A mint egyik bevégezte küldetését, a másodiknak adja át fáklyáját, s így megy ez örökös körben. De mire a szétválasztás csak azért, hogy aztán újra egyesítenek? Kérdjük, mert a négynek tartalmát egybeöntve a materialista több módot talál azok aequivalensének kidolgozására, s tetszése szerint veszi, a melyekre szüksége van. Bizonyos okokból, melyeket ő tud legjobban, az utolsót soha sem választja. Ha physiologus, valószínűleg elébb becüli a harmadikat, s az egyetemes elvet úgy mutatja fel, mint bizonyos értelemben élőt; ha bátor physicist: az elsőt ragadja meg, s az erő műtant a kosmosra nézve elégségesnek nyilvánítja.

Megmutatom most e feltevésben rejlő tévedés valódi okát. Az erők állítólagos felosztása egészen alapnélküli. Mindeniknek a másiktól elválasztva, csak eszményi léte van, a legkisebb tárgyilagosságnak nélkül. A tudománynak, hogy munkáját megoszssa, a tüneményeket osztályoznia kellett hasonlóságaik s rokonságaik szerint, s így küldi szét őket természetes mezejükbe, melyeknek törvényei adják nekünk ama szabályokat, melyek szerint a tünemények különválnak, vagy váltakozva előállanak, — és semmi több. De bármely mezőben vizsgálódunk is, magunkkal visszük magában az értelem szerkezetében rejlő ama hitet, hogy minden változás forrása egy okozó hatalom. Hiszszük ezt mindenikre, hiszszük az egészre nézve. Ismétli ez magát ugyanazonosan minden alkalommal, és mikor az alkalmak vagy példák sokasága hasonlóságaik szerint összekötöttek, s egy osztályba soroztatik: ez a folytonosan előforduló vonatkozás, egy hátul levő hatalomhoz való viszonyoknak emez azonos-sága megjelöltetik, ha a hatalomnak egy egyszerű nevet adunk; mint pld. a nehézség tüneményei nehézséggerő czimen említettnek, okozó viszonyukban egységet fejezve ki. Ha egyedül a tények ezen csoportjával volnánk együvé zárva, emez egység vetélytárs nélkül élne eszünkben, s így az erőről nem lehetne semmi számszerinti megkülönböztetés. Ámde e közben más észlelők más mezőben hasonló tapasztalatokra jutottak, s a homogen kinövések elszórt tömegét egy kévébe kötötték s más névvel nevezték — villanyosság — magában hordva ugyanazt a nyomban járó vonatkozást az egésznek forrására. Már most miért új név ez? Mert új hatalmat találtunk? Észleléseinket bármelyik esetben is, a tüneménye-

ken túl, azok háta mögé vittük, anynyira, hogy hatalmat találjunk? Különbözik a kettő egyében, mint tüneményeik hasonlóságában? Nézd át a különbségeket s midőn kimerítetted: marad valami hátra, mely által egybevethetnéd, vagy elkülöníthetnéd a tulajdonképi létrehozó erőket? Mind e kérdésekre tagadólag kell felelnünk. A különböztetések csak az eredményekben vannak. Az okozó hatalom nincs észlelve, hanem gondolva. Ez a gondolat pedig ugyanaz nem csak példáról példára, hanem mezőről mezőre is, s emez azonossága által megsemmisíti az erők többségét s azok vándorlásának történetét tudományos mythológiává szállítja le. A különböztető nevek tehát csak a tünemények csomagjaiban levő különbségeket jelzik; csak osztályozás eszközei a természetben észrevehető változásokra nézve, s a jeleneteken túl levő titokszerű mélységbe semminemű válaszfalakat nem építenek. Miután az erőtanu jegyzéket így megüresítettük s egyszerűsítettük: badarságot beszélünk, midőn az „erő“ szóhoz minősítő jelzőket adunk, midőn „vonzó erőről,“ „izom-erőről,“ „villany-erőről,“ stb. beszélünk? Nem; feltéve, hogy e kifejezések alatt egyszerűen tetszés szerinti mennyiségű „erőt“ értünk, most a tünemények egyik, majd a másik része számára, anélkül, hogy beleérténénk más különbséget annál, a mi azok nyilvánulásainak helye, körülményei s iránya közt létezik. Mihelyt e megszorításon túlléptünk, a regék országában vagyunk.

A hatalom tehát egy és osztatlan. Mint külső okság, nem tudomány tárgya, hanem a tudomány (tudás) viszonyaiban adott elem, — a tüneményekről való gondolkozásunk feltétele. Ha ennyi volna az egész, úgy benne való hitünket nem kisérné semmi róla alkotott ábrázolat; csak értelmi fogalomnak maradna, s ép úgy nem tudnók azt elménk elé állítani határozott formában, mint az „alany“ (lényeg) és tehetőség szavak jelentőségét. Egyetlen egy mezőn azonban tapasztalatunk alá esik; mert mi magunk is hatalmat fejtünk ki az akarat gyakorlásában s az okságról személyes tudatunk van, s a közvetlen tudat — mert öntudat — ezen példája megadja az eszközt, mely által magunk elé állíthatjuk azt, a mit különben typus nélkül kellene gondolnunk. Itt tehát elértük azt, merem állítani, a mire czélózunk, s a mi egyedül ment meg a jelentés nélküli beszédformától, valahányszor az okság sark-tételéhez fordulunk. — Igaz, hogy az akarat gyakorlása, többé kevésbé bonyolodott le-

vén, elemezhető szándék vihet kisebb vagy nagyobb szerepet, s többet vagy kevesebbet hagyhat fenn az önkénytelen vagy ösztön-szerű cselekvés részére; s az előbbit felfogásunk háttérébe szorítva, gondolkozhatnánk czél nélküli okozásról, a mi azt hiszem, az „erő“ fogalma. Ez azonban csak az elvonás pusztá költeménye egy tetteges szolgálaton kívül levő, nyugdíjazott katona, kinek meg van engedve egyenruháját viselni, s olyannak látszani, a milyen volt. Minthogy minden dologra nézve okságot kell feltennünk s az egyedi okság, melyről tudunk, nem más, mint az élő észé: e típusnak nincs törvényes vetélytársa s ha volna is, elegendő ez arra, hogy a tér ura legyen. Mert a tekintetbe veendő eredmények közt van az egész ész-sokaság, hacsak nem rejt többet magában az eredmény, mint az ok: semmiféle, az észnél alsóbb rendű dolog nem elég erős arra, hogy egy oly magasan álló lénynek tervrajzát valósítsa. A mi azt a már közönségessé lett állítást illeti, hogy ha így van is, ama világleletti tárgy minden tudáson kívül és túl áll, — csak azt mondom, hogy a nem tudás tana éppen ugyanazon viszonyban áll az okozó hatalomhoz, ha azt anyagi erőnek vagy isteni cselekvésnek vesszük is. Egyik sem észlelhető; egyik, vagy a másik fölteendő. Ha csak azt vesszük bé a tudomány (tudás) határákörébe, a mit észlelés által tanulunk, legyen az részletes vagy általánosított, úgy az erő ismeretlen (nincs tudva); ha kiterjesztjük a szót mindarra, a mit maga az értelem az általunk megismert tények közé behoz a végre, hogy azokat ismertekké tegye, úgy isten tudva van.

Ez értelmezés csak anynyiban illeti a feltevéseket, a menyinyiben azok a tudomány határait túllépik s a philosophia magasabb kérdéseiben itélni ohajtanak. Addig a míg a természet egyik vagy másik országába leszállanak, megpróbálják erejüket a törvények egyszerűsítésében és lehozásában stb. — tiszteletteljesen ott hagyjuk, hogy munkájukat folytassák s valahányszor szerződik, bizonyított „világrendszerükkel“ megajándékoznak, minden okos ember megtanulja azt tőlük — bárminő legyen is az, — mint tanítványok a tanítótól. A dolgok létrehozó rendjének vizsgálásában a theologia, mint jogtalan tolakodó, félre állani kénytelen. A vallás akkor találja meg először igazi alapját, a mikor a megtörténtnek feladatát elhagyva, álláspontjául választja azt, a mi örökké van. Nem mondom, hogy legkevésbé sem érdekel minket az, hogy megelőző korok mikép végeztek bé pályafutásukat; mert oly nagyító-

üvegszerű lények vagyunk, kikben a távolság s a szem és a látkör közötti képek vonalai összpontosulnak. De mégis, ha a multtól minden világosság elfordíthatnák s abba visszatekintve csak éjben néznénk: a valóság reánk nézve nem ott van, hanem itt, a hol nappal van. Bár mikép jött is elő a jelen, én benne vagyok; bárminő módon lettek légyen is tehetségeim meghatározva, tehetségek azok, kötelességeimben belátást, helyzetemen kilátást nyújtanak; akár mikép növekedett is a természet és társadalom világa azzá, a mi, annak színtere foglal bé engem, annak viszonyai vesznek körül s annak arca jelentésseljesen beszél hozzám az önmagán túlról. Hogyha ez adatok nem elegendők a fenn, alatt s körülöttem levőkkel rokonságomat felmutatni, erkölcsi, szellemi helyemet megtalálni, annak felfedezése sem segít sokat, hogy mily hosszú időközön át volt szervezetem a törzstömegben s megelőzői az utban. A lények, melyek tekintetökkel illetnek s úgy szólva, önmagamból kihuznak, a kötelességek, melyek szívem- s kezemre nehezdednek: beszélnek hozzám, míg az óra jár; s szeretni azokat igazán, szolgálni hiven s az élet valódi öszszhangját velök megalkotni: ugyanaz a feladat, ha millió évek örökségét hordom is magamban, vagy ha így felszerelve, ma reggel állottam is elé a sötétből.

Maradva tehát otthon s megkérdezve a természetet, a melylyel birunk s a melyet látunk, úgy találjuk, hogy az távol attól, hogy önbezárt vagy csak a látható öszszefüggésekhez viszonyult lenne, ábrázatával több oldalról egyenesen a végtelen felé fordul. Folytonosan látjuk a mi láthatatlan, halljuk a mi hallhatatlan s vezetettünk általok. Nem levén, mint az állatok, a külső erők s belső ösztönök passiv eredményei: öntudatos résztvevők vagyunk saját jellemünk megalkotásában s tudjuk, hogy egy hűségünkre bizott letétemény bizományosaivá tétettünk; e bizományos élet egyszerre átvezet minket a határon, mely elválasztja a természetet attól, a mi rajta túl van. Csábító vágyak s nemtelen szenvedélyek soha sem nyerik meg osztatlan figyelmünket. Mi alatt feléjük hajlunk, védő szózatok nyilvánulnak bennünk, melyek visszavonnak s ha meg nem mentenek, vádoló szégyennel követnek minket. Ha olykor-olykor felébredve, a nyomor és jogtalanság kiáltására fellángolunk, vagy az igaz- és jó iránti önzéstelen vonzódás és önodadás tüzével égünk, sem alakíthatjuk át azokat egyébbé egy isteni követelésnél, mely reánk nehezül; megértjük jogaikat azonnal s tekintélyöket érezve, többé nem lehetünk teljesen ön-

magunkéi. Ha egyszer a jellem magasabb rugói által felizgattatunk s ha egy tökéletes lélek utáni áhitat foglalt el, azonnal tudjuk, hogy ezekért s ezekben élni legfőbb kötelezettségünk, s ezek hiányában reánk nézve semmi sem szent. A legjobbnak és lehetőnek képét lélekben látni s azt nem követni anynyi, mint megsérteni természetünk valódi eszméjét s leesni annak egéből mint pártütők és száműzöttek. A lelkiismeret és eszményi áhitat eme benső élete adja meg a vallás elemeit és körét. A kötelesség felfedezése épen úgy viszonyul a tárgyilagossághoz, mint az alak felfogása a külső térhez: egy fölösleges nem-akarással, de annál mélyebb belenyugvással járó leköteleztetés egy láthatatlan legmagasabb iránt; az erkölcsi félelem, ép úgy mint az erkölcsi szeretet, egy tekintélylyel áll szemközt, a mely a szentnek, igaznak és jogosnak örökké tartó valódisága. Első tekintetre azt gondolhatná az ember, hogy minél erősebb a jóság iránti lelkesülés s minél biztosabb a rosztól való visszavonulás: annál alkalmasabb a lélek arra, hogy önelégységében egyedül álljon s mégis ép ez emelkedett ponton bizik leginkább egy legmagasabb tökélyben, melynek csak halványan felel meg s fordul amaz örökkévaló támaszhoz segélyért. Az áhitat élete önmagát ápolni próbálva, csakhamar elhervad és elhal. Istenibb léget kell lélekenie s kiapadhatatlan forrásokhoz szomjuhoznia, s valahányszor az akarat csöndes feszültségébe s a vágyak fölfelé irányzott tekintetébe telepszik meg: a szentség forrásához járulás által s egy végtelen rokonszeny öntudata által fentartatik. E tárgyilagosságot hatalomnak szüksége s léte nincs-e elismerve Matthew Arnold által, midőn ama különös lényeket magyarázgatja, „a mely — és nem magunk — tesz eleget az igazságosságért”? Ily működés azonban elvonás által be nem tölthető. Soha semmi sem „tesz eleget az igazságosságért”, csak az az egyedüli lény, a ki igazságos. A kisebbség támogatására és felemelésére szükséges hogy legyen egy nagyobb. Az a mi nem gondolkodik, akar és szeret, vak hatalmának bármely mértékével birjon is, lehet terjedelmesebb, de nem nagyobb, mint a bűnös lélek, mely tisztaságra vágyik.

Mindaddig tehát, míg az egyénnek, ki magát a jóságnak szentelte, hite van nemcsak saját fensőbb vágyaiban, de egy végtelen lélekben is, mely azokat — mint a legmagasabb valódiságnak megfelelőket — ápolja s biztosítja: reá nézve szinte mindegy

bármely elméletet fogadjon is el azoknak eredete módjáról. Ha az értelem benső eredeti adatainak, vagy Hartleyval az érzéki érdekek önzéstelen dicsőséggé átváltozásának, vagy Darwinnal és Spencerral az állati ösztön legutolsó, magasabb finomodásának veszi is — az a mit elért, legyen bár első vagy utolsó, mindenesetre a dolgok igazsága, amaz eredeti és örökké tartó bizonyosság, melylyel szemben a nevelés minden korábbi lépcsői, ha ugyan voltak ilyenek, csak homályos tapogatózás s mulékony csalódás gyanánt tűnnek fel. Következőleg magában Hartleyben egy lényegileg materialistikus s evolutio egész elvét magában hordó tan könnyen vegyült az erkölcsi felhevüléssel vagy épen titokszerű kegyességgel, — Priestleyben pedig az igazságosság nemes hősiességével s a világegyetem tökéletes kormányzásában helyezett tántoríthatatlan bizalommal. De mi történik, ha az atomos fejlődés folyama isten helyettese, s nem az ő rendszere gyanánt vétetik? ha a kezdetből elveszük a végén kijövendőnek minden eszméjét s minden mintát vagy főtypust, mely a folyamatot ellenőrizné s igazgatná s a lehető a nem igazba s hibásba határozatlanul rohánástól visszatartaná? Gyaníthatjuk-e, hogy az erkölcsi eredmény mégis ugyanaz lehet? A nagy és kikerülhetlen különbséget, azt hiszem, kevés helyesen megfontoló egyén fogja tagadni a nélkül, hogy azt egész teljében mérlegelnők, főbb vonásait röviden felmutatjuk.

Mind a két Mill (Stuart Jakab és János) gyakran mondá, hogy az érzést nem változtatjuk s még kevésbé semmisítjük meg az által, ha annak történetét leírjuk; bár minő nem remélt forrásokból gyűjtessenek is össze annak tényezői, ha egyszer azoknak összefolyása teljes: az áram, melyet alkotnak, egyformán rohan, ha ismerjük is azokat, ha nem is. Hogy ez mennyire igaz, bizonyítja maga az ifjabb Mill, a ki, mialatt az erkölcsi érzéseket egyszerűen öröm és fájdalomná s az erkölcsi kötelezettséget a boldogság mérlegévé oldja fel: nemcsak erősíti, hogy ő inkább merülne örökös kín- és gyötrelembe, mintsem hamisan meghajoljon egy jogtalan hatalom előtt. — Ha ez így van, akkor az ember, kiben jótékonyság, tisztelet, önzéstelenség elértek a legmagasabb finomságot s a legkitünőbb tisztaságot, erkölcsi öntudatára nézve semmi változást se szenvedne ama meggyőződés által, hogy ez csak az ő „ganglia“-jának ¹⁾ „költői lüktetése s rángatózása,“ előidézve a hosszú betö-

¹⁾ Prof. Tyndall's Address 49. lap.

rés (breaking-in) által, melyen elődei átmentek, megegyezőleg a szerves módosulás rendszerével, a mely őt szőrétől és farkától megfosztotta. A látszó öszszeférhetlenség daczára is engedjük meg, hogy magasabb vágyai úgy beszélnek hozzá, mint azelőtt s a szent tekintély ugyanazon hangjai által éreztetik követeléseiket, annyira, hogy ők folytonosan tiszteletre borulni indítják vagy felemelik mintegy ihlettel. A szív és akarat ily feltételek alatti átadása ama magasabb vágyaknak, a fogadás — velök maradni, bennök élni. — mégis megérdemlik, hogy vallás gyanánt elismertessenek; de a mennyiben azok csupán, hitelt nem érdemlő alanyi érzékenységgé száradtak: a mindentudó, helyeslésnek minden segélyét s a dolgok valódiságával való minden feltehető megegyezést elveszítettek. Mert mi az ember természetének emez erkölcsi túláradásai? Honnan azoknak parancsa? Minő joggal adják azt át neki oly parancsoló hangon s alázzák meg, ha elhanyagoltatik, kimondhatlan bánattal? A jogosságnak és szeretetnek a világegyetem életéből eredő befolyásai ezek? Kegyesebb s tisztább lények belátását adják-e tudtul? Nem; ezek tőkésített „tapasztalatai a hasznosságnak,“ s társadalmi fékezésnek, az ember agyában öszszehalmozott félelmek s elégtételek tudósításai, újra meg újra megjelenve isteni szín alatt, csak azért, mert állati eredetök el van feledve; vagy más tekintetben, ezek a legujabb előny, melyet a nyájban élő teremtmények a „lételért való küzdelemben“ nyertek. Ily eredetből lehetetlen magasabb igényekre biztosítást nyerni, el annyira, hogy ámbár alant való kezdetek — a természetes rendben — vezethetnek arra, a mi jobb mint önmagok; mégis ez esetben a felsőbbség új bizalmi adományban (letéteményben) rejlik, mely az örökségben nincs meg. Mert ily új adományt, melyet az érdekről a lelkiismeretre emelkedésben nyerünk, a transmissio elmélete nem szolgáltatathat. Ha a barbar élet tisztátalan s zavaros forrásai, számtalan szervezeteken átszűrődve, végre tisztán és csillámlóan folynak: az elem mégis ugyanaz, habár az üledék hátra maradt. S valamint isteni erőre lenne szükség, hogy a víz borrá változtassék: úgy az eszélyesség bár mily finomul rohanjon is, s a társadalmi egyforma s á g bár mily gyors és önkéntes legyen is — soha sem tudják önmagukat kötelezettségé g változtatni. Innen ered, gondolom, a kikerülhetetlen ellentmondás a tudományos feltevés és az új tan magas lelkü tanítványának személyes jellemvonásai között. Magasabb vágyainak semmi megfelelő tárgy és forrás nem ajánl-

kozik a világegyetemben; ha bölcsőikért vissza tekintenek: az erdőn át a vad ember kunyhóját vagy a vad állat búvó helyét látják; ha igazoló realitásukért s végcéljukért előre tekintenek: hiában emelik fel karjaikat, ürességet ölelnek. Saját lelkesüléseiket nem védhetik s el sem hagyhatják. Ezek előre viszik őket hősi sorokban, melyek saját elméletüktől meszsze sodorják, s híresztelt eredetüket, hatáskörüket túlszárnyalva, párák- s gőzökön hanykolódnak, üresek s csak saját melegük által tartatnak egyensúlyban. Egy vagy két példa megmutatja, hogy a mi emberségünkben a legjobb rész, a világ valódi szerkezete által — az új tanban — támogatás nélkül maradt.

S z á n a l o m — ösztönszerű válasz a nyomor látására — kétféle úton nyilvánul, menynyiben az egyfelől protestáló szózat bennünk a szenvedések ellen, melyeket látunk, másfelől jele ama hitnek, hogy azok gyógyíthatók. Sajátságá az, hogy nem csak egyik e kettő közül, hanem mind a kettő. Ha csak egyszerű visszataszító érzés volna, elúzne tárgyától; de az egy oly ellenszenv, mely vonz, megragad s leköt minket épen magához a dologhoz, melyet gyűlölünk, és pedig nem ellenséges rohammal, hanem gyöngéd lépéssel, nyájas szavakkal, fölemelt kézzel. És az irtozás eme szeretetté-változásának mi a titka? Nem lehet egyéb ama benső bizonyosságnál, hogy e sebek gyógyíthatók, ha az ápoló gondozás nem késik. Nem mondhatnók-e tehát, ha saját maga felől elmondott szavaiban biznánk, hogy ez a természetünkbe oly mélyen gyökerező elv előkészlet egy reménytelijs b á n a t világára. Határozott viszonyban van a szenvedéssel, s a csupán boldogság számára ringatott téren helyén kívül lenne. Az emberi szenvedések ápolójába bélépik a könyörtelen ifju nővéreinek — ki folytonosan az emberi fájdalmakhoz csatlakozik, — gyöngéd biztatásai és vigasztalásaival. A száanalom a szolgaságnak különös nemét állítja fel; kényszeríti az erőset, hogy a gyengének engedelmeskedjék; a férfit és nőt, hogy a gyermeket megvárja; az ifjúságot és szépséget, hogy a roskadozó gyengültség és rútság előtt leterdeljen és meghajoljon. Hogyan egyezhetik meg az ösztön ereje, hite a külvilág rendszerével, a mint az jelenleg értelmeztetik? Tán lemásolják azt tökéletesen, s bátoritást vesznek a nagy példából? Ellenkezőleg, a t e r m é s e t, mondják, könyörtelen; mialatt folytonosan tovább mozog, egy lépést se tesz a nélkül, hogy ezerszer több érző életet össze ne zúzna annál, a mennyit előállít, s egyet sem állít elő, mely el ne nyelné azt, a mi már megvan. A létel

harca dühöng mindig, minden mezőben. Szabálya az, hogy ne kegyelmezzen, — hogy elgázolja a nyomorékot, utolérje a sántát, feltaszítsa a vakot s a menekvő ellenséget a tengerbe űzze. A természet szereti a hatalmast s elrugja a gyengét, s mialatt a nyomort örökké sokszorozza, nincs türelme, midőn az hozzá föltekint és sohajt. S e szabály, ez uralkodás annyira átölel mindent, hogy a roszt, mondják, le nem győzhető, csak elfordítható. Ha elnyomtuk itt, kitör amott; a gyötrelem tüze mindig ég és forrong alatt s a kitörésre számtalan útai vannak; ha az Aetnát betörjük, eltöri Sodomát és Gomorrhát s felégeti a síkság városait. Ki tagadhatja, hogy ily tanítások a külső világegyetemet s benső természetünk legjavát egymással ellentétbe helyezik? Nem nyomják-e el az erkölcsi hatalmat, melynek a polgárisodás emberiesítő vonásait köszönhetjük? Nem kell meszsze mennünk tényleges feleletért. Nehány hét óta az a kérdés kapott lábra, vajon Indiának éhség által megtámadott része iránt nyilvánuló szánakozás és segélynyújtás nem sérti-e meg a természetnek egy fölösleges népség kevesbitésére célzó törvényét, s vajon nem volt-e előnyösebb a régi szokás, midőn ily dolgok tekintetbe nem vétettek s a halál, szerűjén szabadon átvonulva, csendesesen magával sodorhatta az emberi polyvát? Az erkölcsi enthusiasmus sietségében sok veszélyes hibát követ el s a bölcsőbb gondolkodás vezetésére nagy szüksége van; de az erkölcsi skepticismus eme hangja, mely csúfot űz az emberi gyöngéd eljárás forrásaival, s azokat mint a természet által nevetett bolondságokat tünteti fel: sokkal veszélyesebb, mert megmérgezi magának a jónak gyökerét. Olyan ez, mint sós források kitörése gyümölcsös völgyben; minden erény termékeny talaján átszivárog s az éden ígérését a holt tenger partjává változtatja.

A csupán szánó ösztön határán túl, a mások iránti szeretetben rejló önfeladás kitűnő helyet foglal el a jellemről való eszményünkben. Ennek hiányában a jogos kéreésre adott szegény válasznak sok sohajba kerül; s mindaddig mig ama lánczokat, melyek saját éniük központjához csatolnak, össze nem törtük s szerfölötti öngondozásunkat folytonos áldozatok árán el nem vesztettük: a néma szemrehányás árnyéka fekszik szivünkön. Ki oly büntelen, vagy oly tompa eszű, hogy ne tudná, minő szégyen van nemcsak a mások kárán szerzett előnyben és kényelemben, hanem a durva szavakban, a saját gondolatainkban nyilvánuló igaztalan ítéletben, sőt a mások lelkében támadó gondolat s érzés iránti vakságban is?

Ki nem feddi önmagát ama rokonszenvekben tanusított restségeért, melyek az élet örömei számára olyanok, mint egy sokszorozó tükör, viszzatükörözve azokat végtelen játékban? A magunkban oly tökélytelen kegy, midőn másokban tényleges valósulást nyer, megnyeri állandó tiszteletünket. Igaz, hogy az emberek történelmi bámulásai gyakran a jellem nagyon különböző típusai felé vonzatnak, — mert a lángésznek és akaratnak ép úgy meg van a nagyszerűsége, mint a jó s ágnak a szépsége; de a tisztult tisztelet szemé előtt sem az erő óriásai, sem a szent önsanyargatás magányba vonuló emberei nem állanak oly magas színvonalan, mint az emberiség buzgó jóltevői. A tisztelet hősei nagyok, de a szolgálat hősei nagyobbak. Semmi sem szól hozzánk hatásabban, mint az édes és magas vágy hívására koczkára tett életnek, félretett nagyvágyásnak, feladott nyugal munk s békével türt dolgoknak, igaz története. Az önfeláldozás eme vallása megfelel tán a tárgyilagos világ magaviseletének? Ugyanaz az uralkodó elv található fel az egész mindenségbe? Koránt sem. Ott, mondják, egyedüli szabály: önmegerőltetés; a minket meghatározó törvény: kimélytelen verseny nagyobb előnyökért, — semmit sem engedni, a versenytárs felbuktatására semmi alkalmat el nem szalasztani, elragadni a zsákmányt mielőtt ő újra lábra állhatna. A külvilágba nézünk s látjuk az önző kapzsiság ellentállhatlan tényét; magunkba tekintünk s megtaláljuk az önzéstelen lemondás és önmegtagadás ellentállhatlan hitét. E szerint itt az erkölcsök természetellenesek s a természet erkölcstelen; s ha a természet határán túl semmi felsőbb sincs az alárendeltség meghatározására s az ellentmondás feloldására: az a ki magasabb hivatására hallgat, a biztatás és vigasztalás alapját nélkülözve teszi azt; ha titkos eszményét elárulni nem akarja: azt mint igaztalant s mint saját lelkének mysticus csábitását kell követnie.

Továbbá a kötelesség érzete némely magasabb vágyak igényeit s sugallatait oly tekintélylyel erőszakolja ránk, melyet egyszerre bennünk és felettünk levőnek ismerünk meg; többnek tünteti fel azokat csupa ösztönöknél és eszményeknél, kötelező viszonyba hozza az akarattal. A legalsóbb foku önismeretnek is meg kell vallania, hogy az erkölcsi kötelezettség tudata egy sui generis tapasztalat, elválasztva finom és mély különbségek által, egyfelől a külső szükségességtől, másfelől a benső kívánságtól; s az egyedüli lélektan, mely

e különbségeket áthidalhatja, az, a mely analysisével a történelmet megelőző korokba menekül, s a melynek könnyű a különbözőségből azonságot olvasni ki. Senki sem vinné e problémát ama sötét korokba vissza, ha a jelen napvilágban azzal elbánni tudna; és így meg lehetünk győződve a felől, hogy a jog intése oly hangon beszél hozzánk, melyet sem a gyönyör bája, sem a vélemények énekkara utánozni meg nem tanulhat. Em ezeket számba nem venni egyszerűen a bátorság dolga; megvetjük őket s szabadok vagyunk; de, ha a mattól elfordulunk: üldöző lábak zaját halljuk magunk után, s ha füleinket bedugjuk: hódolatra indító kéz megragadását érezzük. Az erkölcsi jó megszűnének az lenni a mi, ha a természetes jó által állíttatnék elő, vagy ha ahoz nem úgy viszonyulna, mint annak felsőbbje. Az nem személyes végezel; mások a résztvevő társfeleink abban, mert jogokat állít a kötelességekkel szembe, s ez által a humanitás közös elemévé szélesül. Ez tehát annak szülő-anyja? Emberek teremtették azt, mint közös ohajuk kifejezését, a polgári rendőrség concentrált törvénykönyvét? Ebben meg nem nyugodhatunk; mert sem az akaratoknak egyesülete, sem az emberiség közgyűlése — ha minden nemzetséget és törzset egybegyűjtene is — nem lenne képes szavazatával a hütlenségből erényt csinálni, vagy a szánakozást bünné változtatni. Az erkölcsi jog tehát nem helyi lényeg, hanem saját énkünk központjából kiindulva befutja az egész földet s feltétlen egyetemességet ölt magára, mint a szabad cselekvés törvénye. Hogy ily transcendentalis alakban ajánlkozik, eléggé érthető, ha azonosítatik az egyetemes lélekkel s onnan közösségbe hozatik a függő teremtményekkel, melyeknek meg van engedve, hogy olyanok legyenek, mint ő; mert ez esetben a viszonyított érzések és meggyőződések igazak; a valódiság rendjében, az igazságosság elsőbb részleges tehetségeink fájdalomainál s gyönyöreinél, s a társas élet természetes követelményeinél; s a mi kötelezettségünknek oka egy örökkévaló tökély, mely áthatja a világok erkölcsi alkotványát. Felelős akaratunknak e benső hite s egy örökké szentnek tisztelése hogyan fér össze az emberek képzelődéseinek jelenleg zsarnokoskodó kosmosi felfogásokkal? Az ellentmondásbaütkezés kikerülhetetlen. Erkölcsileg, mondják, az ismert világ tetőpontját éri el bennünk. Előttünk semmi sem volt erkölcsileg jó, felettünk semmi sincs erkölcsileg jobb; az ember maga a legfelsőbb lény itt a világegyetemben. A jogos, a jótékony és az

igaz nem a valódiság gyökerei, hanem az emberi tünemények legutolsó virágbimbói; s ez esetben is a fény, mely nekik örökös szépséget kölcsönöz, nem egyéb, mint egy eszményi világosság játéka durva anyagokon; durva gyönyörök s durvább tartóztató erők maradnak csak fenn, midőn a képzelgés növekményei elhullottak. A valódi világ csak érdekekről gondoskodik, a melyek — kellőleg álarczozva — magukat erényeknek nevezik, s mint valami új szerepelnek; s ez illusio által rászedetve, egy tekintélyt parancsoló kötelesség országáról álmadozunk, melyben a föld csak melléktartománya egy világ feletti erkölcsi birodalomnak. E szerint azt kell mondanunk, hogy a lelkiismeret, mely e magasztos, de üres látomásban él, felülmulta a természet tanítását, s mialatt tanítójánál bölcsőbbé lett, elvesztette valódiság alapját, csak azért, hogy ez isteni, képzelt segélyre támaszkodjék.

Ily veszélyes úr támad az ember legmagasabb benső élete s a külvilág képe között egy lelketlen világegyetem feltevése szerint. Minden a mi alanyilag legnemesebb, tárgyilag legüresebbnek látszik; s az életben és jellemben, vagy a föld és ég szépségében rejlő eszmény, melyet az ember a valóság titkos jelentménye gyanánt vett, az által elüzetve, mint hontalan számüzött, hányatottan bolyong a téren át. De a hű tanítvány ily számkivetett állapotában is így szól hozzá: „Követni foglak téged, bárhová mérszsz;“ azonban mily nehéz a kereszt, melyet vinnie kell! Ily föltételek alatt a vallás nem egyéb, mint hadüzenés a kérlelhetlen anyagi törvényeknek, egy jobb törvény javára, melyet megteremtettek, de fentartani nem tudnak; az ember harcza a természet ellen, melyet felülmult s túlhaladott; az ének visszavonása, melyet egy ellentáthatlan erő előretől; a gyenge megtartása, kit a szükségesség eltipor; rokonszenv a szenvedések iránt, melyeket a könyörtelen élet támaszt; tekintélyt parancsoló kötelesség fölismerése, mely nem létezhetik. Vagy azt akarják tán, hogy a gondolat és tény ez ellenkezése közben a vallásnak a tulsó oldalhoz kell csatlakoznia; abban hagynia a θεῖα δειπνα-t, mint tűnő álmokat s tisztelettel meghódolnia a solid világnak? Ez bizonyos értelemben megtörténhetnék, csak hogy oly világot adjanak nekünk, melyet tisztelni lehet. Azonban egy különös, habár érthetetlen rokonságnál fogva, a modern tan határozott pessimismussal van egybekötve; a világegyetemmél szemben a cynikust játsza s annak légköre mögé hatolva csak tévedéseket, hibákat és csalódásokat fedez

föl. Az emberi élet, e tan szerint, legjobb esetben is csak szegénység, s a körülötte elterülő szinpad: csatatér alkonyatkor, melyről néhány győző távozik, hátra hagyva a sebesültekkel s végvonaglász közt halni készülőkkel borított tért. Maga a létel is — mondja Hartmann ¹⁾ — rossz és rosszabb abban az arányban, a mint köre terjed s ismertebbé válik, s a mivel ember létele legrosszabb. A világ alkotmánya (oly ostobául működik) megbocsáthatlan bűn lenne, ha oly hatalomtól eredt, mely tudta, hogy mit akar. ²⁾ Ez elégedetlenek hogyan találhatnak oly vallást, mely e hatalomnak engedelmessékedjék? Járulhatnak ahoz bántalommal az egyik perczenben s buzgósággal a másikonban? Ha ily rosszul gondolkoznak a természetéről: annak törvényei szolgálásában tisztelet nem lehet. Ellenkezőleg, oda hagyják azt a mit tisztelnek s meghajolnak az előtt, a mit gyaláznak. A nagyobb lelkek e megaláztatás előtt még sem fognak térdet hajtani. Mentséget találnak az általuk igazaknak el nem ismert eszményi alakokhoz való ragaszkodásukért; félrevonulnak ezek társaságában fennkölt szeretettel, melyben ha hit nincs is, de hűséggel teljes; a költészet és művészet forrásai körül tartózkodva, egy időre feledik a bájvesztett ténylegest, s gondolják, hogy tán, ama félig megszentelt föld (a költészet és művészet) is elég lesz arra, hogy ha majd a templomok oda lesznek, az imádkozóknak menedéket nyújtson. A kebelnek ily loyaltása az öszszhang és rend iránt, melynek meg kell lenni, párosulva ellenszenvvel a rendetlenség és zavar iránt, mely megvan: az ember jellemét valóban a félistenség magaslatára emelheti, s a természet, ha vak nem lenne, látná, hogy istent hozott létre. Ez azonban előtte meg nem hajol; mert előhivatja alsóbbrendű teremtményeit, hogy elnyomják, vagy szörnyeiket, hogy a sziklákhöz lánccolják amazt (az embert). Amaz az alsóbbrendű erővel viaskodik, gondolva, hogy azok erősebbek, s vívja vesztett csatáját az alábbvalók mindig előzőnlő sokasága ellen, melyek hatalmukba keritik azt, a mi igen jó a világnak. A vallás, mely így számára marad, nem egyéb a csüggedés s reménytelenség vallásánál. S nincs tragikusabb valami a földön, vagy menyben, mint a büszke, romboló munkája a léleknek, mely önmagát legmagasabbnak tekinti; mely tudja, hogy ő szeretet, igazság s a jóhoz ragaszkodás székhelye, s úgy tekinti a világegyetemet, mint kegyetlen, rút, ostoba s alávaló dolgot. **A**

¹⁾ Philosophie des Unbewussten. XII. Fej. 598. lap.

²⁾ Strauss: der alte und der neue Glaube, 223. l.

történelem legmeghatóbb episodjai tán azok, melyek a magas elme és erény életét valamely szeszélyes s nemtelen zsarnoki hatalom alatt tüntetik fel, melynek példái: Aristides ostracismusa, Socrates méregpohara, Thrasea vérfürdője; s nem más, mint ez az élete minden embernek, ki csak saját benső, tiszta világi kíséretében járva, úgy találja, hogy azok csak az ő természetét s nem másét világítják, s a külső sötétség által kioltatnak.

Nem tagadható, hogy a modern materialisticus bölcsészet és a vallásos hit közt ez az ellenkezés megvan. De az sem hihető, hogy az emberi tehetségek közötti kölcsönös ellentmondás lenne ez ellenkezés oka. Mert, ha oly két értesítő közé lennénk helyezve, melyek közül egyik a jobb fülbe „igen“-t, másik a balba „nem“-et mond: úgy egyáltalában megismerő tehetség nélkül volnánk s a gondolkozás minden lüktetése megsemmisítenék egymást s elhalnának. Vége lesz e vizálynak, ha a két ellenfél mezejét kétfelé választjuk s azt mondjuk, hogy az egyiknek rendeltetése: tudni, a másiké: teremteni? ¹⁾ Igaz, hogy a teremtő hatalom szép s naáyszerű dolog, s a theologia, meglehet, megisztelve érezné magát, azzal felruházta. De, oh! ismert (tudott) materialismus és teremtett isten: egy oly combinatio, melyet a gondolat visszaútasít, s melytől a tisztelet irtózik, s a mely azonnal előidéz két, amazzal ellenkező állítást; hogy az atomos hypothesis: nem tudott, hanem teremtett dolog; isten pedig: nem teremtett, hanem tudott dolog. A két ellenfelet tehát nem az által egyeztetjük meg, hogy az egyiknek lakhelyül az ész, másiknak a képzelő-tehetséget adjuk — csak azért, hogy ne veszekedjenek; hanem az által, ha felismerjük, hogy magában az ész tehetségeiben van dualismus, a szerint a mint az a túnémenyekkel vagy azok alapjával, a törvénynyel vagy az oksággal, az anyagi egymásután-következéssel vagy az erkölcsi alternatívákkal, a tér, idő és mozgás határozott viszonyaival vagy a végtelen jóhoz vezető vágy szépségének s becsének határozatlan — feszült vagy lazult — állapotaival foglalkozik. Ha a tehetségek ily berendezése megtörtént s a felzavart egyensúly helyre állott: korunk félelme s arrogantiája eltűnik s az értelem haladása többé nem rázza fel a lelket örökké tartó nyugalmból.

¹⁾ Prof. Tyndal's Adress, 64. lap.

C s a l á d f ő.

EGYHÁZI BESZÉD: KISS MIHÁLYTÓL.

Sirák 33: 20. 21. 22. 23. Fiadnak, feleségednek, atyádfiának, avagy barátodnak ne engedj hatalmat temagadon, míg élsz; és ne add másnak a te örökségedet, hogy mikor megbánod azt, könyörgéssel ne kellessék visszakérned. A míg élsz és lélek van tebenned, egy embernek se tegyed magadat rabjává. Mert jobb, hogy a te fiaid könyörögjenek tenéked, hogysen mint te nézz a te fiadnak kezekre. Minden te dolgaiddban te légy a felyebbvaló sáfár, hogy a te dicséretedet meg ne gyalázd.

Kik állanak a családok élén, melyekből alakulva van az emberiség? — a családfők. Kikre bizta a gondviselés, a természet, a szokás, a nevelés, a közvélemény és a törvény is ezek nyomán az egyének élethelyzeti gondozását, vezetését, igazgatását? — a családfőkre. Kik által fedezvék a családtagok az élet változásai, sok bajai, nehézségei, s az események viszályai, szükség, nyomor, inség ellen legközelebről? — a családfők által. Kikből áll a közvetítés a családok és igazgatósági hatóságok között? — a családfőkből. Ki a felelős a legszorosabb értelemben a család élete, erkölce, békéje, fenmaradása felől? a családfő.

Ezek szerint: ha egy emberélet megmentéseért semmi gond, semmi eljárás, semmi áldozat se fölösleges; ha külön minden egyén egy megbecsülhetetlen kincse a világot isteni hagyomány szerint birtokló emberiségnek; ha nincs kedvesebb terméke, nemesebb tenyészeti felmutatása a földnek, mint bármely emberi lény születése; s ha Isten mindenkit elhívott szent fia által az erkölcsi tökélyre s az idvességre: csalhatatlan igazság, hogy a gondviselés a családfők kezére a családtagokban meghatározhatlan értékű kincseket bizott.

Mint a birtokosnak birtoka felől, a sáfárnak sáfársági hivatása felől másokkal szemben bizonyos jogai vannak: így van jogosulva minden családfő családja felől, Istennel, emberiséggel, és magával a családdal szemben. De nem korlátlan, hanem csak kötelességszabta szabad elbánási és eljárási jogok ezek, melyek felett ellenőrködik az ég és föld örök alkotmánya.

De nem csak a családért viselendő kötelességi terheket látok róva a családfőre, hanem saját egyéniségére vonatkozó kedvezmények is születnek azokból bizonyos határvonalig. Nemcsak a családért élni halni köteles, hanem magát is számítnia kell, a mi csakugyan ez is a családért történik. Így lehet és kell ezt érteni az alapigéből.

A polgáriassult életben a világon mindenre a családkörből kell kiindulnunk; alapfészke ez mindennek, mi az emberiség élettörténetében feltűnik, s mindezek kulcsa a családfők kezében áll. A családfő tehát oly szükséges egyén minden családnál, kinek állani, örködni, és intézkedni kell mulhatlanul (ha néhol bárcsak gyámi nevezet alatt is). Önállásra van szüksége tehát, melyről szól az alapige; de a melyet én, mint nagyon közérdekű tárgyat, kifejtettebben és indokoltabban kívánok tárgyalni.

1. Családonak, és senkinek is ne engedj hatalmat önállási jogaidon, míg élsz! Bármily szükséges, bármily nélkülözhetlen e tanácsa Siráknak, mégis sokan nem tehetik, hogy ebben a merev tekintély és túlszigor bizonyos nemét ne lássák. Én úgy látom, hogy e szent tanács hangulata az Ábrahámkori zsidó őspatriarchalizmusból veszi eredetét, mely szerint a családfőnek a család felett nemcsak intézkedési és biráskodási, hanem élethalál-joga is volt; a családtagot — a mint ez érdemelte — ki is végezhetette, vagy pedig Istennek vallásbuzgalomból megáldozhatta; és ily viszonyban a családnak a családfőtől természetesen igen nagy függésben kellett lenni. E nagy családfői hatalom az akkori viszonyok és miveltségekhez képest csak megjárt, sőt szükséges is lehetett; de ma már ezt nem így vesszük, s nem is vehetjük, mert a korszellem is más.

Másfelől nem amaz engedékenységet értem a családkormányzatban, mely minden akaratnak helyet ad, mely a tulzott előszeretet miatt a kormányrúdat nem tudja tartani; hanem azt az okos szeretetet, melytől áthatva kell lennie egy családfőnek, s azt az erélyes kormánytapintatot, melylyel birnia kell szükségkép a család irányában.

Ezt pedig a családfőben a család ismerje el és annak hódoljon. Eszther asszony vagy ne kívánjon hatni Ásvérusra, vagy ha igen, legyen az jótékony irányban. Éli pap ne engedjen szabad útát gyermekeinek, s akaratát ne rendelje alá azok akaratának. A fajtalanságra és kicsapongásra hajlandó Absolon kívánságai ne lépjenek előtérbe, hanem ismerjenek házi függést. Pénztár, gabonátár, s minden tényezője a ház és család fennállásának, ismerjenek családfőt, s ne csak pazarlásra hajló családtagokat.

2.) Birjad vagy onodat, birtokodat te, s ne add másnak, hanem telgy a fő sáfár minden dolgaidban! — Ugy jön, mintha ezen ajánlatban egy kis bujtogató is rejlenék a családtagok ellen a családfő önzési izletére; de ez csak tetszik, tulajdonkép azonban nem úgy van. Nem az van itt mondva ugyanis, hogy a családfő kirekesztőleg csak magát tartsa mindene birtokosának, tulajdonosának; mert e gondolat egy valóság nélküli nagy önhizelgés volna. Sehol se igazabb Szénéka mondanása, mint itt: „A mivel birsz, nem a tiéd, hanem csak nálad van“. Vagy, mint a Prédikátor mondja: „Csak anynyi része van nekik azokban, hogy azokat szemével nézi“. Mert azokból sokszorosan többet kell kisáfárolni a családtagokra, mint magára; s megnyit még a családi szükségén kívüli idegen dolgokra!

Vagy pedig, teszem, a családfő — nem tudva a család szükségéről, rövidségéről, vagy a családtagok nyomorával nem törődve, mindent csak saját bálványozott egyéniségére áldozzon: hová tűnt el itt a viszony a személyzet között? hová tévedtek a gondolatok? hová vadult a szív? Érti-e az ily önző szív a közvélemény sujtolását? ismer-e, hiszen-e Istent? tud-e a lelkiismeretről, vagy annak belső szavait hallja-e?

Ker. aa! birjad vagy onodat, javaidat, mint családfő, de ne aljas, döllyös, kirekesztő önzéssel, hanem a család javára fordítva. A ki az övéiről, és főképp háza népéről megfélekedzik, az a hitet megtagadta, és a hitetlennél alábbvaló. 1. Tim. 5: 8.

Azonban sok esetben a családfő azért, mert tán minden hiu kívánságra nem áldoz, még nem önző, sőt — meglehet — ép ez által a családnak anyagilag és szellemileg jóakarója.

3.) A családfő nem lehet oly erőtlén, hogy a család megingassa. — Az önkormányzat vágya mindenkiben mutatkozik; tért és kört ohajt az ember, melyet saját intézkedésével töltsön bé, mások reáhatásától különvonulva. S ezen ösztön sugalmából törnek elő sokan a családkörökben, vagy saját akaratukat erőszakolni a családfőre, vagy a lehetőtkben kezéből a kormánygyeplőt kiragadni. S mire néznek ők ezzel? vagy a birtok, vagyon, jövedelem sáfárlásához saját igényök és nézeteik szerint jutni, vagy személyes kedélyeiket bizonyos tekintetekben szabadon, korlátlanul elégiteni ki.

A mi a vagyonkezelési különködést a családtagoknál illeti, ebben a tapasztalat szemellátható károkat, sőt pusztulásokat tanusít. Sehol se igazabb, mint itt, ama Jézusi észrevétel: A ház nép, a mely meghasonlik magában, meg nem maradhát. Mát. 12: 25. A vízkészlet el tud folyni, szivárogni egy csatornán is, nem szükség azt több mellékcatornákkal siettetni, sőt a főcéltől eltérő mellékcatornázások azon pontnál gyengítik meg a készletet, hol annak az egészre legáldottabban kellene hatni. Azonban fokozódní szokott itt is a vész azzal, hogy egyik családtag szeszélyének sikerültével az irigység, vagy utánzási vetélyvágó a többiekben felkelvén, kiút a forradalom a családfő ellen, mindenik érvényesíteni kívánja saját akaratát, megtámadtatik a vagyonállás, nem bírja őket fékezni, rendre utasitni a családfő; sőt a tagok egymással is ellenkezésbe, zavargásba, meghasonlásba jönnek, s így készül a ház a sülyedésre, bukásra, pusztulásra.

A kedélyek kielégítésénél pedig a családtagok lépései mindig mélyebbre hatnak, s így készül a fajultság, elvetemültség, ellenállhatlan erkölcsi sülyedés. Nálók a mi bűnnek látszik, a megkisértés után türethetőbb színben tűnik fel, s végre legóhajtottabb tárgyá válik; egyiknek sikerült példája felvillanyozza a mást is a rosra s így készül ama káros ellenhatás, mely a családfő kezét megköti, elzsibbasztja, s a külön akaratokat az ő bölcs nézetei tulszárnyalásával tolja előtérbe.

S mit teszen mindekkor a családfő? vagy megadja magát a család összes kárára, romlására, vagy harczolni kezd az ellenerősődéssel reá nehezült családkör ellen, még pedig sikeretlenül, eredménytelenül, s beáll ama szerencsétlen eset, hogy a ház a világ előtt nevetség és guny tárgyává leszen, a családfő alárendeltté, tekintélytelenné válik, a család teszen, a mit akar, s a családfő maga is — a családdal együtt — éhhalálra, rongyokra szorulhat.

Im! minő fontos feladat, csak egy családot, háztáját is kormányozni! mekkora nehézségek, károk merülhetnek fel abból, ha a családfő nem elég erélyes! Mert lehetnek ugyan esetek, de nagyon ritkán, mikor az erélytelen családfőnek is tekintélyét fen tudják tartani a jóra magukban is egyetértő derék családtagok; de ez nem mindennapi adat. Legtöbbnyire a családfő erélytelensége alatt sinylik és roskadoz a ház.

4.) Jó és bölcs családfői kormányzat tartja fen tehát, a szilárd magatartással együtt, a családot; ez erősíti és tekintélyesíti a

világ előtt annak helyzetét, jó karba hozza dolgait és elővarázsolja boldogságát. Nem azt mondtam ezzel, hogy a családnak nagy birtokának és dús jövedelmének kell lenni a végre, hogy virágozni tünjék fel. Nem! ez mindenütt nem is lehet. Mert telepítsünk meg egy népet valamely kedvező vidékre, minden családnak bő részt juttatván abból s nem soká az Isten által az egyéneknek különböző mértékben adott értelmi, szorgalmi, kezelési és számítási tehetségek, e különböző családoknál különbözőleg működő élet és időviszonyok, stef., előmeneteli vagy hátramaradási különbséget fognak közöttök felmutatni; az ezekből eredő szükségek miatt az egyik elad birtokából, a más megszerzi azt; s im! jelen van már ebben a családok vagyontehetségének különbsége. De ha ma a körülmény egy családot birtoksonkításra, vagyoni rövidsége kényszerítnek, kedvezőbb viszonyok mellett vagy kiépüli a hiányt, vagy a szorgalom és takarosság által a szűk kört is kiszélesíti, — legalább türhetővé, hogy ne mondjam — kényelmessé is teheti. S nem úgy van-e, hogy némely családok a nagy birtok mellett is szükségekkel küzdenek, hiányokat szenvednek, a jólétről fogalmuk sincs? Vannak ennek sok eseteknél természetes okai is, de leginkább oka a bölcs kormányzat és családfői szilárdság hiánya; mert a bölcsesség itt a fátum nyilait is megtompítja s a vész se bir akkora sujtó erővel? S nem ugyan-e, hogy sokan kis alapról nagyra mennek, maguknak paradicsomot alkotnak ugyan; de sokan ezt a boldogságot kis körben is érzik és szerencsésen birtokolják?

Nemcsak nagy helyzetben és bőségben keressük — mondom — a családigazgatási erélyt és bölcseséget; sőt azt ellenben a szűk körben is igen sokszor feltaláljuk. A jövedelem és birtok semmit ér kormányzati értelem nélkül; értelem, szorgalom, takarékoság oly bizonyos birtok, mit elrabolni, elperelni nem lehet; oly bizonyos tőkepénz, mely nem szűnik meg kamatozni, melyhez nem szabad jutni rozsdának, tüzvésznek, ellenségnek. Tudjuk honunk történelméből, hogy királyaink sorába volt egy erélytelen családfő, ki országos jövedelme mellett sokszor kényszerült még asztali borát is kölcsön kérni. Tudjuk a görög történelemből; mert tanuságunkra nem kicsinylette följegyezni az ókor, hogy a Psophisbeli legkissebb birtokos, Aglaus, ki csupán kertje miveléséből tartotta fenn magát, ottani kézi munkája után jól tudott élni, meg tudott felelni az áldozati igényeknek a haza és vallás oltárára és soha sem ment senkihez kölcsönkérni. Nemcsak bölcs Salamon dús kincstárát és

fényes családkörét, hanem a szerény kunyhók bölcs és erélyes tapintatu családfőit is megilleti ama világhírű dicséret: A szorgalmatosság becsül tégedet, az értelem megőriz tégedet. Péld: 2: 11. De megőrzik ezek a családot is. És így —

5) a mi az alapigén általános értelmül ömlik el: a családfő legyen ura a maga helyzetének, feladatának. Tartsa kezén a gyeplőt, ne tágitson azon, ne dobja oda avatatlanoknak; minden ő dolgaiban, melyek a család fenntartására vonatkoznak, ő legyen a fősáfár; legyen a családfő férfi, özvegnő, vagy tán gyám, mindegy. A közönyösség, hanyagság, engedékenység, balgatatag előszeretettel itt a kormányzati érdemnek, dicséretnek elhomályosítására, vagy épp eltörlésére hatnak. Az értelem, szorgalom, helyes tapintatu intézkedés, rendtartás, a családkör előtt érdemfényvel veszi körül egyéniségét; mely nem maradhat csak véka alá rejtett gyermának, hanem sugarai kihatnak a világra, s tisztelő elismerést hoznak részére.

Ily elnök kell a kis társulatnak, hogy állhasson az, sőt virágozhassék: éber, erélyes, gondos, szorgalmas, figyelő az időkre, bátor, óvatos, számító, bölcs. Ő legyen a főtényező, főrendező, főintézkedő; vagy legalább minden az ő tudtával, beleegyezésével történjék: helyeslésével, elismerésével, dicséretével, sőt alkalmi jutalmazásával támogassa az erélyt, fokozza az erényt, buzgalmat; roszszalásával sujtsa az erélytelenséget, tuncyáságot, rövidlátást, kártekonyságot, és a család közérdekei iránti részvétlenséget.

Semmi sem hat kártékonyabbul a család sorsára, mint a családfő engedékenysége; s miben áll ez? én háromban találom fel, ugymint:

a) ha elnézi, hogy a családtagok az időt és alkalmat kezükből kisiklani engedjék; mert ez végre náluk szokássá válnék, s pusztulássá fajulna. Előhossa az idő a kedvező pontot, melylyel az embert megkinálja; s ha az ember azt fel nem használja, csendes boszusan odább áll és sohá többé vele vissza nem tér, sőt a jelen mulasztással büntetésből a jövőt is megterheli.

b) ha elnézi, hogy a családtagok az erkölcsi léhaság gondatlan léptein át az erkölcsi romlottság felé haladjanak. Mert az efélének ha csak egy szikrája villan meg a kebelben, kiirtani oly bajos, helyébe a levetkezett erkölcsiség szerény jámborságát viszszaidézni oly fárasztó munka, mintha az embernek a pokolt kellene a mindenségéből kiküszöbölni, s helyét mennyországgá alkotni.

c) ha a birtokot, vagyont a családtagok között kiosztva, őket azok kezelésével véglegesen fölruházza. De ez sokkal nagyobb kérdés, hogysen tüzetesebb tárgyalását mellőzhetnök.

Az alapigében ama kitünő kívánat áll, hogy álljon az örökség, és a vagyonállás szét ne daraboltassék, hanem a család összesen legyen erős. Ez a zsidéknál divatos májorátusra mutat, a mi nálunk máskép áll. Ugy látszik az alapigéből, a májorátus jogait szabad volt ott más családtagra átruházni, vagy megosztani. Ézsau és Jákób között is történt eféle alku. Nálunk ez osztály törvény szerinti, csak hogy azt néhol a családtagok siettetik, s kárt okoznak vele maguknak és a családnak. Az evangéliomi példabeszédbeni családapa kiadá fiának a részt — ennek nyugtalan sürgetésére, — s kárt okoz vele a családnak, és magának a kiosztott fiúnak is; mert ez fogá magát, és részét mind eltékozlá. Luk. 15.

Nagy meggondolandó van abban, hogy a családfő a közös vagyont a tagok között felosztja. Nem azt értem, a mire — fájdalom! — igen sok családfők hajlandók, hogy t. i. kitelepített gyermekeiket nem is tanították, mi által állapotra jutnának, nem is részeltetik a közös vagyomból, hanem elnézik, hogy azok semmivel nyomorogjanak, míg aztán haláluk után részt kaphatnak — hacsak addig erről is gondatlanul, vagy könyörtelenül máskép nem intézkedtek; nem ezt értem, mondom, hanem azt, mit az alapige is értelméz, hogy t. i. némely családfők magukat — előszeretetből, vigyázatlaniságból, tulságos bizalomból — reábeszéltetni engedik, kiosztani a családtagoknak még saját személyöket illető rész vagyónukat is, szép ígéretek, hízegő feltételek alatt, de a miben — a tapasztalás szerint — csak ritka esetben nem csalatkoznak meg, mert a kézhez vevők csak konczlesők valának, kiknek éppen nem arra volt gondjuk, hogy a szép ígéretnak eleget tegyenek, hanem hogy a szegény családfőt önzőleg kijátszodják, s éppen tehetetlen öregségében boszszuval illessék, éheztessek, vele keserüségeket nyellessenek, sirva küldjék a sirba. S e békövetkezhető szomorú állapotra figyelmezteti az alapige a családfőket.

Nem azt mondám tehát, hogy a családfő mindent magának tartson, magának önzőleg felhasználjon, s a családtagokat szenvedtesse; hanem hogy maga idejében gondoskodjék azokról, boldogítsa kitelhetőleg illető részzel: csak hogy némely gyermek méltó volna még érettkora előtt is megkapni illető részét, mert ő jó, becsület-érző, és életképes; a mást pedig érett korán tul is méltó volna

gyámság alatt tartani, mert ő rosz, hejtelen, pazarló, és életképtelen.

De hogy a szegény családfő éppen gyengültebb korában kétes kimenetelű teljes gyámság alá hajtja az életen át anyit terhelt és zaklatott bádjadt fejét, s e miatt sorsának, lelkének nagyobb nyugtalansága, részesebb hánykodása még ott kezdődjék, — vagy tán az övéinek szivtelensége miatt a keresztyéni kegyelem ajtókilincseit is sorba vegye: ez, kedvesim, borzasztó helyzet, mitől óvjon az ég minden öregülő családfőt! de ő maga is óvakodjék ettől a véglehelttig! Erre vólt különös gondja az alapigének is ama szókbán: Fiadnak, feleségednek stb.

Az alapigében fiu, leány, vő, meny, nő, testvér, rokon, vagy jó barát, mind egy húron pendülhetnek; egyik, mint a másik, leszedheti a családfőt, s vele embertelenül bánhatik, hogy ne mondjam, korán siettethetik keserü halálát. Legyen jó, egy szóval, a családfő a családhoz, de magáról se feledkezzék meg, mert mindennek van illő határa, — nehogy nyugalmas léptek helyett sirva kelljen mennie a koporsóba! —

Kedves h! Isten áll előttünk és fölöttünk, mint egy hatalmas, böles, könyörülő, szánakodó, jutalmazó, és büntető családfőnek mintaképe, mint az egész emberiség felséges családtya. Reá nézzen, őt kövesse minden családfő és családtag. Fogjátok fel szavaim horderejét! ti vagy családfők, vagy azzá leendők vagytok csaknem mindnyájan. Évangéliomi szeretet, törvényes igazság, értelem, szorgalom, takarékoság, jóakarát foglalják el sziveteket egymás irányjába; így éljetez, így találkozzatok, így maradjatok meg egymással, — hogy látván ezt Isten a mennyből, reá mondja atyai helyeslésével a 133-ik zsoltár ama szavait: Imé, mely igen jó, és mely gyönyörűséges dolog az atyafiaknak békességben való lakások! —

Ámen.

A kereszténység jövője.

HATALA PÉTERTŐL.

A ki az értelmi világ jelen állapotát figyelemmel kíséri, azon tapasztalatra jut, hogy vallás dolgában átalán két főirány küzd egymással. Az egyik irány tagadja az Isten létét, még pedig a tudomány nevében; a másik Isten létéről meg van győződve. Ez utóbbi osztályba tartoznak a világnak minden néven nevezendő vallás-felekezetei, illetőleg azoknak hivei, kik még nem csaptak át a másik táborba. Mert azt is a tapasztalás bizonyítja, hogy a felekezetek hiveinek statistikáját nem az illető anyakönyvek tüntetik fel; igen nagy azoknak száma, kik névleg bennállanak még a hitfelekezet keretében, de tényleg, benső meggyőződésükkel, annak hátat fordítottak. Szembeszökő önámítás tehát e kérdésben az anyakönyvekre hivatkozni. Legkevésbé hivatkozhatnak az anyakönyvekre oly felekezetek, melyeknek hitelvei, dogmái nemcsak hogy nagy számmal vannak, hanem a józanésszel leginkább ellenkezők is. Az ily felekezetek hiveik irányában a külső kényszerhez szoktak folyamodni, s az államot az egyház végrehajtójának tekintik; sőt mert a külső állami kényszer nem jár mindig kellő eredménnyel, ezen eszközt egy másikkal támogatták, t. i. a felekezeti logikával és metafizikával. Igaz ugyan, hogy azon törvények, melyek szerint az ész gondolkozik, a természet törvényei, Isten teremtette azokat; s azért felekezeti vagy nemzetiségi szempontok alá nem esnek, ép úgy nem, mint p. o. a nehézkedés törvénye, a vegytörvények, stb. Azok függetlenek akár a felekezeti, akár a nemzetiségi tekintetektől; de mindennek daczára tanítanak egy felekezeti tudományt, felekezeti történelmet, felekezeti logikát és metafizikát, mely történelemben a kritika szabályai nem oly kérlelhetlenek mint a profán történelemben; s mely logikának törvényei meghajolnak az egyházi tan előtt; s a metafizika csak arra való, hogy a mit a profán, a természetes, a nem felekezeti ész tévedésnek, vagy lehetetlenségnek ismer, azt a „hit világának fényénél“ lehetőnek, igaznak állítsa. Az állami, a külső két kényszer mellé tehát, segédül a bensőt társíták, a felekezeti tudomány által megmásítván, félrevezetvén még ifju, zsenge korban, a hívők elméjének gondolkozási tör-

vényeit. A dolog anynyira ment, hogy az egyedüli világosság, a józan ész világossága mellé nemcsak oda állíták, sőt annak fölébe helyezték a „hit világosságát“! Azon világosságot, melyet az említett módon a józan ész törvényeinek meghamisításával alkottak!... A kényszer tehát a gondolat országára is kiterjedett, s mivel a gondolat mint irott szó terjed leggyorsabban: az irodalom termékeinek valláspolicziális ellenőrzése is nagyban üzetett az egyházak s a nekik szolgáló államok által; és üzetik maiglan. Az illető vallásfelekezetek főpapjai ma panaszkép említik az államnak sokféle észlelhető vonakodását ezen politialis szolgálatban. Vége az egyháznak, ha az állam nem támogatja azt! Természetes ösztönből szólottak!... A szabad lég nem való az oly felekezetnek; hivei rögtön megfogynak, mihelyt a külső hitkényszer megszűnik!... És ebben rejlik oka, miért támogatják az ily felekezetek főpapjai a politikai absolutismust oly szivesen; s miért gyűlölik az alkotmányos szabadságot, mely a lelkiismeret szabadságát lényeges részeül tekinti! Ebben rejlik oka, miért lett az ily felekezetek főpapjainak kezeiben a vallás politikává. A főpapok nagyon megszokták az uralmat, az nagy anyagi előnyökkel jár, de csak addig míg a felekezethez tartozóknak feleszmélniök nem szabad! Egy némely felekezet főpapjai anynyira mentek e téren, hogy megkövetelik, miszerint fejök ne csak első főpap, de egyuttal király is legyen, míg ők fejedelmek. A ki ezt nem tartja helyesnek, kiátkozzák az egyházból. Pedig nehéz ennek okát belátni. Az illető felekezet gondolkodói maguk is furcsának találják, hogy a lelki üdvösség, a menyország elnyerésére ily főpapi, temérdek milliókba kerülő organismus szükséges legyen! Egy főpap-király, külön országgal, aztán számtalan más „egyházfejedelem“ százezerekre menő javakkal, stb. stb.! És a kereszténység nagy alapítója mily szegény volt! Azt mondá a gazdagságról, hogy elzárja a menyország útját; mert ugy mond, egy teve könnyebben megy át egy túlyukon, mint a gazdag a menyország ajtaján!...

Mindezek összesen, s az ezekből folyó következmények nagyon megapasztották a keresztény „nagy egyházak“-nak hiveit, s ma, midőn a tudomány szabadsága a hitkényszer bukásával teljesebben érvényesült, a nagy egyházak nagy pusztulása naponta növekedő. Igaz, hogy akadnak még alkotmányos kormányok is, melyek a szabadelvűség czéje alatt nem szabadelvü eszméket, retrograd felekezeti célokat szolgálnak, de ez a bukás kórjele, a kö-

zelgő végfeloszlás symptomája. Az értelmiség haladásának diadalutját e kormányok nem fogják meghiusítani, csak ideiglenesen akasztják meg azt, s a haladás Brahma-szekerétől maguk is elgázoltatnak. Napjainkban a reactio csak pillanatnyi gyönyör, mely azonban megtöltheti a miniszterek üres tárczáit. A haladás szelleme annál erélyesebben szokott az ily gáncsoskodó államférfiak ellen fordulni, annál keményebb támadásokat intéz azon egyház ellen, melynek végrehajtói valának. Mert elvégre az értelmiség leg-sérelemesb jogtalanságot lát abban, ha valamely kormány arra vállalkozik, hogy az állampolgárokat egyenként vagy öszzeségükben, közvetlen vagy közvetve valamely főpapi testület iránti szolgálásra kötelezzon. Ez a leghitványabb szolgálások egyike, s a ki reá kényszerít, az közmegevetéssel találkozik.

Pedig századokon által igy kompromittálták a keresztény eszmét, s kompromittálják maiglan. Azért oly szétzüllött a nagy keresztény egyházak szellemi állapota!

A materialismus bölcsei azért hirdetik a kereszténység bukását, s elméletileg is a tudomány által tulhaladott álláspontnak nevezik. Nem bir a maga lábán megállani — igy szólnak — azért szorul az állam támogatására.

És ezen érvelésben sok igaz van. A kereszténység azon felekezeti formákban, melyekben az orthodoxiák nagy egyházi alakjait képezi, mint dogmák rendszere, csakugyan ki nem állja a józan ész bírálatát. Azért is van oly kevés dogmahívó, s azért oly nagy azoknak száma, kik a kereszténységet észszerü felfogásban vallják.

És csakugyan ezen felfogásban áll a kereszténység jövője. Eltekintve a római hierarchiától, melylyel hiveinek intelligentiája nyílt harcban áll: örömmel konstatálhatjuk, hogy a kath. világiak, az értelmiség színe-java, a római egyházban, minden esetre nagy többségében, a kereszténység észszerü felfogását vallja, s az anynyi vérrel áztatott dogmákra a feledés fátyolát veté. A protestantismus kebelében virágzó, ugynevezett protestáns egyletek, s az öszzes számba vehető theologiai tudomány ugyanezen állásponton van.

Viszsa kell tehát mennünk a kereszténység ósrégi állapotához, midőn nem volt egyéb dogma mint az, hogy egy az Isten, ki igaz bíró elevenek és megholtak felett, s jutalmaz vagy sujt ezen vagy a másik világon. Jézus eredeti álláspontjára kell visszahe-

lyezkednünk. Ő kimondá a közvetlenséget Isten, mint atya, s az emberek, mint fiuk s egymás iránt testvérek között. Kimondá, hogy Isten országa, az igazán vallásos hódolat, a mi sziveinkben van. Az Ur imájában összefoglalta egész tanát. Atya és fiu közti viszony van Isten és ember között. Megszenteljük hódolatunkkal Isten nevét, gyarapítjuk országát. Ha vétettünk, őt közvetlen kérjük, hogy bocsássa meg bűneinket, ugy, a mint őszintén megbocsátunk mi is az ellenünk vétőknek. Azon férfiú, a ki ily büntörlésre buzdítja hiveit, az nem alkothatta azon külső törvényszéket, mely gyónás és poenitentiartás név alatt ismeretes, s mely századokon át eléggé kompromittálta magát. A csak kis sé is értelmesb katolikusok ma már méltán megfeledkeznek róla. — Mily monstrosussá lön ezen intézmény — már Luther korában is megsokalták, hogy pénzgyűjtő-üzletté vált. . . . Mily különbség van az Úr imájának büntörlesztési módja és a római egyház poenitentialis és indulgentialis intézményei közt! . . . E kető nem származhata közös forrásból! . . . Jézus a munkát, a mindennapi kenyérért való fáradoalmat Isten oltalma alá helyezé, figyelmeztet hathatós gondviselésére. Önerőnkben és Isten gondviselésében bizzunk. A felebarát iránti társadalmi s egyéb viszonyt kifejezik e szavak: „bocsásd meg bűneinket, miképen mi megbocsájtunk az ellenünk vétőknek. . .“ Ime a keresztény vallás lényege: Isten és emberek között a közvetlenség, az atyai, fiui és testvéri viszony — Isten országa sziveinkben, s azon fiui és testvéri viszonyban. Működésünk, egész munkás életünk Isten gondviselésére s önerőnkre támaszkodó. A külső istenitiszeteletnek ez benső alapja. Jézus eszméje szerint Istent sem Jeruzsálemben, sem a Garizim hegyén nem fogják kiváltságosan imádni, hanem „lélekben és igazságban“ — mindenütt; a hol ketten vagy hárman Isten nevében egybegyűlnek, ott van közöttük az Isten, kiben az apostol szerint: élünk, mozgunk és vagyunk! . . .

Ilyen főbb vonásaiban az Isten országa Jézus felfogása szerint! Ide kell visszamennünk! Tegyük le a vallásra erőszakolt külső mechanizmust! A szellem, a bensőség rovására felburjázott dogmákat! . . . Tegyük félre a vallásosságot elfojtó politikát, a vallással visszaélést! Isten nem rendelt vallási királyokat, sem fejedelmeket, sem egyéb, különös szabadalommal felruházott „Istensáfárjait! . . .“ A hierarchia, igaz, könnyen lábba kap a vallásban, s azok, kiket a külső istenitiszetelet vezetésére s a vallásügyleti

ügyek gondozásával a vallásköztség megbizott, csakhamar bizonyos nymbussal környezik magukat csupa emberi hiúságból. S ime a mag, mely megtermi a hierarchiát, a papuralmat, mely önmagát szent uraságnak nevezi. Ezen szent uraságot aztán saját fentartási ösztöne a politikára vezeti; a vallásból hatalmi kérdést csinál és csak kedvező körülmények kellenek, melyek közt első helyen áll a tömeg könnyenhitvősége, tanulatlansága, és kész a Dalai Láma keleten; kész a családkozhatlan pápa-király nyugaton; a Dalai Lámanak nyugati, európai kiadása. A római episcopust, egyház-felügyelőt, superintendenst — a városnak politikai jelentősége emelte, sarkalta nagyravágásra; ép úgy, mint a többi kisebb politikai főhelyeken történt, hol metropolitákká lettek, fővárosiakká, az egyházköztség megbizott hivatalnokai. Az első egyetemes zsinatok csakugyan ezen politikai okokkal támogatják az illető főpapok előjogait. A chalcedoni egyetemes zsinat híres kánonja, a XXVIII-ik világosan kimondja, hogy az atyák voltak, kik a római egyháznak a város politikai jelenlősége miatt fölényt tulajdonítottak. Az új Róma, Konstantinápoly, fejedelmi székvárossá emeltetvén, főpapja szinte ily okból első helyet nyert a régi Róma után. A niceai zsinat (325.) hatodik kánonjára történt Chalcedonban a hivatkozás. E kánon a római, alexandriai és antiochiai püspökök előjogairól szól, s azokat politikai tekintetekkel indokolja. Cziprián, Kárhágó híres püspöke, vonatkozólag István római püspök hatalmi vágyaira, még egy okot említ, mely elősegíté a római püspökök hatalmát, s ez a tyranicus terror, melylyel ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit. E nyilatkozat 256-ban történt egy zsinaton. És a római egyház egész történeti élete küzdelem a hataloméért. Keleten már korábban a Budhizmus mutat fel ily jelenséget; később az Izlam. Mohammed és utódai a kalifák, pápa-királyok voltak, úgy, mint a római egyház fejei. A hierarchia szükségkép politizál a vallással, ép úgy, mint a theocraticus államforma. A XVI-ik század vallási reformacziójának legfőbb érdeme az, hogy elvonta Európa nagy részét a pápától, a hierarchia szolgálatából. A korábbi egyházi szakadások keleten és Európában szinte ezen jótéteményt eredményezték. Óriási tömegeket vettek el a hierarchiától, melyekkel ha ma rendelkeznék, sokkal erősebben támadná meg a civilizatiót... Ma a hierarchia főleg az együgyű népre és a fejedelmi udvarok körében teljesen ki nem veszett, nagyúri reactióra támaszkodik. Szerencse, hogy Anglia, Porosz- és Oroszország, Németország na-

gyobb része nem hódol a pápaságnak, különben az európai reactió nagyobb eredménnyel küzdene a haladó kultúra ellen. IX-ik Pius csak pár év előtt semmiseknek, érvényteleneknek nyilatkoztatta ki az osztrák állam-alaptörvényeket, mert a teljes lelkiismeret-szabadságot — melyet XVI-ik Gergely „Mirari vos,“ ismert Encyclikájában örültségnek (deliramentum) nevezett — a vallásszabadságot, a tudomány-szabadságot proclamálja; mert minden állampolgárnak megengedi, hogy tan- és nevelőintézetet nyithasson; s az összes vallásfelekezetek az állam színe előtt egyenjogositatnak!... A pápa e törvények szerzőit, alkotóit, helyeslőit, végrehajtóit figyelmezteti az egyházi büntetésekre, melyeket pápák és egyetemes zsinatok ily bűnös cselekedetek végrehajtóira szabtak!... Nem lázítás-e ez az országos törvények ellenében? És miért? Talán mert a kath. hívők jogai sértetnek a fent elősorolt tények által? Korántsem, a kath. intelligentia maga elismeri ezen törvények humanus, jogos voltát; de a hierarchiának korlátlan uralmát megnyesik, s a pápa azért hirdeti semmiseknek, azért fenyeget, emlékeztet az egyházi büntetésekre!... Szabad-e így továbbra is a vallással visszaélni?... A hierarchia mindannyiszor üldöztetésről, egyházkárosításról, vallásrontásról panaszkodik, midőn az állam, a haladó kultúra nevében, megvonja tőle a jogot, hogy másokat üldözhesse! Ez a felekezeti gyűlölség legutálatosb nyilatkozata! A hierarchiára nézve sérelem, ha más felekezet is hasonló jogot nyer, ha vele, polgári tekintetben, egyenjogositatik. A protestáns hierarchia se türelmes, de, mert nincs oly centralis organisatiója, mint a pápaság, nem tehetett e tekintetben oly iszonyu manifestatiókat, mint emez. A felekezeti-ségnek is megvan a maga jogosultsága; míg a köztestvériség törvényét nem sérti, nincs kifogásunk ellene; de midőn emberszeretet helyett oly átkos gyűlöletet terjeszt, a közerkölcsiség ellenségeül kell azt tekintenünk, jelentkezék az a kereszteltek, vagy a körülmetéltek táborában. Ennek nincs jövője. A haladó közmivelődés lassanként elsimitja majd a felekezetesség ezen fattyu-hajtásait, daczára annak, hogy a hierarchia épen ezekben helyezi az egyházi buzgóságot, az egyházilag szent lelkületet. IX-ik Pius szentté avatta Arbues Pétert, a bakó-szellemü spanyol inquisitort! Ezzel csak a pápaságot kompromittálta. Röviden vázoltam, mily alakban lesz jövője a kereszténységnek. Ebben bizunk; ha egyéb alakjaiban lassanként kivész is az emberek eszéből és szívéből, azon nincs okunk siránkozni.

H y m n u s o k.

(„Hymn and Tune Book for the Church and the Home“ című amerikai unitárius énekes könyvből. Megj. Bostonban, 1869. *)

ANGOLBÓL: SZÁSZ KÁROLY.

Az Isten egyetemes tiszteletéről.

(Universal worship).

Oh Te, kihez buzgó sohajt
Bocsáta szent hárfák dala,
A kit király- s próféta-ajk
Tüzes nyelvvel magasztala:

Most nem csak a Sion hegyén
Tisztelnek, Uram, tégedet,
S hő délben Jákób kútfején
Hol fiad letelepedett;

Most mindenünnen égbe hat
A háladal, a hő ima,
S a sziv tömjéne lél utat
Magas trónodhoz szállnia.

*) A Ker. Magvető mult évi folyamában Jakab Elek t. barátunk, „Londonban mulatásom emlékei“ cím alatt „a Britt és külföldi unitárius Társulat“-nak 50 éves jubiláris ünnepélyéről irt érdekes cikkében egyebek mellett nagy érdeklődéssel szolt az angol atyafiak isteni tiszteletén hallott énekekről és éneklésről. Az itt közlött hymnusok szintén azon ünnepélyen az essex-utczai (Strand) egyházban tartott esti isteni tiszteleten énekeltek, s lefordításukat az ő szives közvetítésével nyertük meg. A legnagyobb örömmel jegyezzük meg egyébaránt, hogy ez csak az első közlemény s a nagyérdemű költő-fordító biztos ígérétét birjuk az iránt, hogy a jelzett amerikai unitárius énekes könyvből koronként szives lesz még a Ker. Magvető számára hymnusokat fordítani. Fogadjja legőszintébb köszönetünket, hogy szerény folyóiratunkat koszoruzott nevével megtisztelni sziveskedett. — Szerk.

Előtted ősz fürtű öreg,
S báj és erő, mind térdet hajt;
Dalt és imát hozzád rebeg
Félénken a kis gyermek-ajk.

Hajdan proféta s fejdelem
Zengett dicséneket neked . . .
Most templomod minden helyen,
S zeng mindenütt dicséreted!

(A vasárnapi énekek közt 43. sz. a.)

2.

A keresztény pálya-útja.

(The christians race).

Ébredjeteek föl, lelkeink!
Szívünk ne reszkess, lelj vigaszt!
Föl! égi versenypálya int,
Bátran, vidáman fussuk azt.

Mondják: tüskés a pálya, szűk,
S a lélek gyöngé, roskatag . . .
De elfelejtik, istenünk,
Te segítő oltalmadat!

Téged, hatalmas Úr, kinek
Kegyelmed el nem fogy soha,
S szilárdan áll, mig évre év
Örök körben rohan tova.

Belőled, áldás kútfeje,
Meritsen lelkünk új erőt!
Ki önmagában bizik: az
Elhal, lehull idő előtt.

Gyorsan, mint sas a légen át,
Szállunk, hozzád röpülni fel.
Szeretet szárnya visz, segít,
S nem fáradunk az égig el!

(A keresztény élet cz. csoportban 611. sz. a.)

3.

Isten országa.

(Thy kingdom come).

Jövel, isten országa!
 Szeretet-nap, jövel!
 Béke s remény öröm-világa,
 Áradj a földön el!

Először lelkünk' vonjad
 Hú gyógyítás alá —
 Költsd fel s oltsd is meg a szent szomjat,
 Hogy azt ne kinzaná!

Jövel isten országa!
 Foglald a földet el,
 Hintsd bé határit égi, drága
 Virág vetésivel.

Az élet áldott fája
 Gyümölcsöt bőven ad —
 S seregbe minden nép, alája
 Ugy gyűl mint egy család.

Jövel isten országa!
 Emeld fel trónodot!
 Boldog föld, melyet jóvoltába'
 Az Úr meglátogat!

(Krisztus országa és egyháza cz. csoportban 453 szt a.)

Egyház történelmi adatok.

XXV—XXVIII.

Virasztásaim. *)

KÖZLI JAKAB ELEK.

VI.

Gyulafy Léstár följegyzése Dávid Ferencz fogsága s halála körülményeiről.

1579. Fogatta meg Bathorj Christoph post disputationem Al-bensem David Ferenchet propter innouationem factam in causa religionis quandoquidem pro concione dicere ueritus non est. Christum adorandum non esse, Ac idolum sibi facere, quicumque eum

*) Az e czim alatt a Ker. Magvető mult évi VI. füz. 390—98 lapjain közölt utóbbi latin oklevelekben a következő kiigazítandó sajtóhibák fordultak elő.

Keresztény Magvető X. köt. 390. l. 8. sor „nominem“ helyett: neminem; a 22—23 sorban az: „inter cessendum“ szó — ily homályos azon forrásban is, honnan kiiratott; 391. l. 23. sorban, e helyett: „s ismerőleg“ ez olvasandó: elevenen szinezőleg; 27. sorban: „Hevenessy“ után kimaradt: pesti egyetemi könyvtárban levő; 392. l. 19. sor: „affligitant“ helyett: efflagitant; 29 sor: „fustu“ helyett: fastu; 33 sor: „labore“ helyett: labare; 393 l. 7 sor: „equum h. aequum; 14 sor: „Altoque“ h. Alteque; 15 sor: „suum“ h. suam; 30 sor: „deploratu“ h. deplorata; 394 l. 1. sor: „duretur“ h. daretur; 5 sor: „labefacturetur“ h. labefactaretur; 7 sor: „putebat“ h. parebat; 9 sor: „decreta“ h. decreto; 11 sor: „quavis h. quovis; 22 sor: „fuctum“ h. factam; 24 sor: „pati“ h. pari; „nomen h. numero; 25 sor: „intantia“ h. intentio; 28 sor: „concidat“ h. concidet; 32 sor: „aggravabuntur“ h. aggravabantur; 395 l. 9 sor: „Altissima h. Altissimae; 10 sor: „dicto“ h. dicta; 12 sor: „consolueri“ h. consolari; 30 sor: „admirat“ h. admirata; 37 sor: „a többiek“ h. mind; 399 l. 15 sor: „debilis“ h. debitis; 17 sor: „instructum“ h. instructam; 23 sor: „monumentum“ h. nocumentum; 400 l. 4 sor: „ideo“ h. adeo; 18 sor: „összszállítására“ h. viszszaállítására; 401 l. 11 sor: „feliratok“ h. feliratuk; kérem a kiigazítást és szíves elnézést.

Meg kell jegyezni azt is, hogy „III-dik Károly császár“ kifejezés téves, mint császár, VI-ik, mint magyar király, III-ik. Ezt az olvasó — kérem — tegye jóvá. Ezekkel a császár-királyokkal sok baja van a magyar történetírónak, sok szirttől és zátonyra jutástól kell óvakodnia igazságot kereső úttaközben. — Jakab Elek.

adoraverit. Coacta igitur frequenti Synodo ex ministris Hungariae et Transylvaniae a suae farinae hominibus hac in parte convictus et damnatus est. Blandrata quoque cum sua sententia perculit, qui tamen antea ei unice fuerat addictus. Aderat Faustus quoque Socinus Italus Senensis vir in ea Secta doctus. Paulus Julianus, ¹⁾ qui tunc Scholae Albensi praeerat, Michael Chyaki ²⁾ Cancellarius prolocutor Regis erat cum Caspate Bekesio. — ³⁾ Istuan kezehez attak ű volth Deuai Tiztarto es ű temetette el is hogi megh holth David Ferenchet. Egy Inasnal többek zabad nem uolth David Ferenchhez Jarni a penig Királifaluj Janos volth. In disputatione Albana mivelhogi beteg volt David Ferench es nem igen zolható, Trauzner Lukach az veij assumalta erette az adversariusok argumentomit.

Annakelőtte Királi fia előtt Disputaltak volt David Ferenchel Varadon az magyarországi papok — — —⁴⁾.

Ugy gondolom, minden darabka egykoru papir értékkel bir, a mi e nagy hitújítónkra és vértanunkra vonatkozik. Ezért közlöm az elébbi adatot, hogy fel-felújítva ez iránt a Keresztény

¹⁾ Giulai Pal akkor az Lengyel kiralnal lakot. Egykoru oldalírás.

Ehez később más kéz ezt írta: Ez az Gjulaj Pal Fejervari scholamester volt, nem az az Gjulaj Pal, ki az kiralnal Batori Istvannal lakot, kit Batori Sigmond megöletet Abafajan.

²⁾ Czaki Mihalj megh holt volt, Kendi Sandor volt az Cancellarius ekkor, mert Batori Christoph idejében volt.

³⁾ Innen egy név családi első része ki van vakarva, e miatt Dávid tömlöcz-tartójának csak keresztnevét tudjuk meg, de a családi előnév nélkül, mit kimondhatlan kárna kell mondanom.

⁴⁾ Gyulafi Lestár krónikai följegyzései. Hevenesy-gyűjtemény LXVIII. köt. 338. lapján új számozás szerint. Sarkirat: TT. M. s. Transylvanica.

E közlemény oldalán még e két jegyzés volt ugyan azon kézzel írva: Polonici quoque ministri Arriani scripto publico sunt testati blasphemam esse Francisci Davidis opinionem.

Alább e volt:

Disputationi Albensi Joannes quoque Lelesius Jesuita interfuit, qui postea Sigismundi fuit praeceptor.

Gyulaffi Lestár (Eustachius) atyja Gyulaffi János, anyja devecseri Gyórom András 2-ik leánya (neve nincs kitéve a krónikában), szül. 1557. Sept. 20. Eustachius napján, 1573-n a bécsi császári iskolában tanult, legelsőben volt követségbe a lengyel királyhoz 1582-n. Hevenesi M. S. LXVIII. 393. l. Azután 1593-ig még ötször volt oda mint Báthori Zsigmond fejedelem követe (Hevenesi M. S. LXVIII. 348. l.) Tehát a mit Dávid Ferenczről irt, közvetlen tudásból írta.

M agvető minden füzetében az unitáriusok közlemlékezetét, ez újítsa meg bennök az áldozni kész kötelelességérzetet. Mi Dávid Ferencz iránt hálával tartozunk s ezt be kell bizonyítnunk avval, hogy neki 1879-n hozzá méltó emléket állítunk. Mi legyen az, még most nincs napirenden. Az indítványozó maga akkorra tartotta fenn az arról való határozást, mikor áldozataink őszszege immár együtt s a háromszázados ünnep küszöbön lesz. Hazánk egy nem rég elhunyt nagy irodalmi tekintélyével, néhai Toldy Ferencz-czel egy alkalommal e kérdéstről beszélgetvén: ő nézetét hozzám intézett levelében papirra tette, s én azt mint előttem nagy becsü ereklyét minden commentár nélkül közölni jónak látom azért, hogy tudja meg az ország, lássák meg hitfelekezetünk tagjai: mi volt véleménye e roppant tudományu férfinak a mi első püspökünkről; ohajtom, hogy ez buzgóságra gyujtson, a Dávid Ferencz név iránti tiszteletet és áldozatot tegye még általánosabbá; de kijelentem, hogy annak idejében minő emléket állítsunk — ezt a kérdést e közlés által most még csak érintetni is teljességgel nem kívánom. Arra nézve az indítványtevőé az első szó, mint a határozási jog az unitárius egyház-zsinati főtanácsé. Ime a levél.

VII.

Toldy Ferencz levele Jakab Elekhez a Dávid Ferencz-emlék ügyében.

Császárfürdő, oct. 1875.

— — — — úr!

A miről utolsó együttlétünkkor szó volt, Dávid Ferenc emlékezete megújításáról, nem hagy nyugonnom. Engedje, hogy az ügghöz szóljak. Ha az erdélyi unitárius kar akar valamit tenni, tegye úgy hogy minél eclatansabb hatása legyen. Dávid Ferenc nem csak az unitáriusoké, nem is csak Erdélyé, ő a magyar nemzet dísze volt. El kell itt tekintenünk a confessionalis oldalról: ő reformátoraink közt — a menyinyiben mint dilettáns, de ki egyidőben foglalkodott a dogmatörténettel s a hazai theol. irodalommal, merem állítani — első hittudósaink közül való volt; az ő reformátori működése ha ki nem hatott is hazájából, de az európai tudomány nem mellőzheti, tudomást vesz róla ma is, minden nagyobb egyháztörténelem ismeri nevét. E mellett, szász léte dacá-

ra, első sorban áll a XVI. század magyar írói közt, s kétségkívül első egyházi szónoka volt azon századnak. Csak úgy érdemlünk nagy embereket, ha azokat meg tudjuk becsülni, ha nem adjuk át a feledékenységnek. Dávid Ferenc, mint a XVI. század nagy tudósa, szónoka és magyar írója megérdemli, hogy háromezredes jubilaumát emlékéllítással ünnepeljük. Kiszámíthatatlan azon hatás, melylyel a nyilvános emlékek, ha még oly egyszerűek is, kivált a fiatal kedélyekre, vannak, valamint azon tekintet, melyet azok külföldi utazók szemeiben az oly nemzetnek adnak, mely elég lelkes nagyságaival dicsekedni. Igen üdvös gondolat akár egy jutalomalapítvány, akár egy tanszék-alapítás, de én meg vagyok győződve, hogy azon láthatatlan erkölcsi haszon, melyet az emlékek biztosítanak, mélyebb és nagyobb horderejű, mint azon kézzelfogható, mely emez úton elérhető. Dávidot ma csak a tudós, és az is csak historiai érdekből fogja olvasni: de mellszobra, vagy ha ilyenhez nincs originál, egy oszlop vagy gúla, az idők folytában százak meg százak keblében lelkesedést fog költeni és táplálni régi irodalmunk nagyjai iránt.

Bocsásson meg a beleavatkozóznak, de tegyen valamit ez irányban azon férfi emlékezete érdekében, ki századának díszje volt, s az erdélyi tudomány hírét meszsze túl vitte határainkon.

Ismét bocsánatot! és szives tisztelet ngd iránt, kinek szive ez önző korban is ifjan ver az erkölcsi érdekekért!

Fogadja hazafiui kézszeritását

őszinte tisztelőjének

Toldy F.

VIII.

A Jézsnitáknak Kolozsvárra és Gyula-Fejérvárra 1579. és 1581. törvényesen behelyeztetése.

Anno 1579. Introducti sunt Jesuitae in Transiluaniam et collocati Claudiopoli ac Albae, quam introductionem recognoverunt Status et Ordines Regni in Comitijis eodem Anno circa Festum Sanctae Ursulae ¹⁾ Tordae celebratis et probarunt: solum rogantes Principem, efficiat, ut intra terminos suos sese Patres contineant, quod et fecerunt.

¹⁾ Oct. 21.

Anno 1581 ad 1-m Maji Claudiopoli celebratis Comitijis Generalibus, recognoscunt iterum Status introductos iterum Jesuitas, nec contradicunt sed probant. Verba Articuli sunt haec: Quandoquidem ad hodiernum usque Diem sua Celsitudo in Colosmonostram et Claudiopolim introduxit Romanae fidei Doctores, propter Adolescentium institutionem et Albae Juliae quoque illis Coenobium tradidit, Doctoribus scilicet Collegij Societatis Jesu, secundum professionem et conscientiam Suae Celsitudinis: His igitur praedictis locis sit sua Celsitudo contenta, et in alia loca vel Civitates vel pagos istius Regni hujusmodi Doctores neque vi, neque minis collocet aut plantet: sed in omni loco et in omnibus templis ministri pristini in pacifico suo statu permaneant Postea Statutio Patrum penes Diploma peracta est eodem Anno circa festum Sancti Lucae, ut ex Relatorijs constat — sine ullius contradictione ¹⁾).

E krónikaszerű rövid följegyzés írója azt országgyűlési végzésekből merítette, miket bővebb tájékozás végett egész kiterjedésben ide igtatok, előbocsátva az 1579-n Orsolya napján — octob. 21. Thordán hozott azon törvényczikket, melylyel Báthori Kristóf fejedelem Dávid Ferencz elítéltetését igazolni kívánta. „Megértettük — így szól az I. cikk — Kegyelmes Urunk te Nagyságodnak Tanácsbéli főszemélyek által közinkbe küldött propositioit minden rendben, hol te Nagyságod mindeneknek előtte adja előnkbe a Religiookban naponként való innovatit, ki ennekelőtte közönséges Statutioból és Edictumból meg volt tiltván; mely ellen most is mind privatus és mind Egyházi személyek nem szűnnek suttozásokkal meg csendesedni. Végeztük azért, hogy a kik innovatoroknak tállatathatnak, az elébbi Articulusok szerint büntettessenek“. Azt hiszem Báthori Fejedelemlre nem csak az országból hirül vitt suttozások, hanem saját lelkiismerete szavai is hatással voltak, ezért kellett kormányi úton végrehajtott sujtó itéletének országgyűlési Sanctiot adni s tettének utólag és legalább külsőleg a törvényesség bélyegét megadni. Az ugyanazon országgyűlésen hozott másik törvényczikk ime ez: „Annak utána — V. cikk — kegyelmes Urunk megértettük a lengyel Király ő Felsége levelét is, az mellett az Nagyságod akaratját is, mi okból indultatván az ifjuságnak tanítása és institutiojára Jésuitákat behozván, bizonyos helyre betelepítettek,

¹⁾ M. S. H. H. H. H. Tom. XXXIV. pag. 142—143. Hevenessy-gyűjtemény a budapesti egyetemi könyv- és kéziratárban. E följegyzés előtt ez áll: „Littera B.“

kiből könyörgünk ezen Nagyságodnak, hogy a mi végre hozatta őket, viseljék csak abban magokat, azaz tanításokon kívül ne menjenek, tartsák az ő Tisztekben, tanulásban magokat, hogy a különböző tanítók között háboruság ne következék“.

A másik, Kolozsváratt, május 1-én hozott — 1581-ki törvény-cikk pedig szó szerint ime ez :

„Minthogy — I. t. cz. — kegyelmes Urunk! mindeneknek előtte a Kegyelmes Úr Istennek az ő tisztességét és igaz esmeretét, melyben velünk magát megesmertette, kitől mind Hazánknak, magunknak csendes és békességes állapotját hisszük és várjuk, kell követnünk és keresnünk — most is akarjuk azon fundálni dolgunkat, a Religio dolgáról így szoltunk: Miérthogy a mai napig ő Nagysága Monostorra és Kolozsvárra bészállította a Római hiten való Tanítókat az Ifjuságnak tanításáért és Fejérváratt is a klastromot azoknak szakasztotta, Doctoribus scilicet Collegii Societatis Jesu; az ő Nagysága lelkiesmerete és Confessioja szerint, ő Nagysága e nevezetes helyeken megelégedvén, újabb helyekre vagy városokra vagy falukra akárhol ez országban efféle Tanítókat se erővel, se fenytékkal ne szállítson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és Templomokban régi Tanítók békességes állapotjokban maradjanak meg. De így, hogy ha mely falu vagy város találkoznék, kik ő Nagyságát afféle Római Religióbeli Tanítókért megtalálnák, ő Nagysága udvarából válaszsza fő Emberét, és a mellett a vármegyében vagy székekben, kiben a Supplicánsok residálnak, két fő Embert azok ő Nagysága levelével attestáltassanak, hányadrésze annak, vagy városnak, vagy falunak kívánja a Római Religio Doctorát: valamely fél numero többnek találtatik, ő Nagysága ahoz képest való Tanítót adasson, Tanácsit először rea gyűjtván éppen és elejekbe adván, de tiz, husz emberért, többért is, kik a derék Társaságnál kevesebbek volnának, meg ne háborítsa ő Nagysága, se városokat, se falukat“.¹⁾

Dávid Ferencznek 1579. tavaszán, Kolozsvárról betegen, hi-veinek gyásza és fenyegető szitkai között, fejedelmi darabontok kíséretében fogságra hurczoltatása, Gyula-Fejérváratt elíteltetése s a dévai börtönben vértanui halála után, az első, a mit Erdély, Kolozsvár és Fejérvár megért, a Jezsuitáknak oda törvényes befogdatatása volt, mi beigatással is megerősítettett. Azon ev. református és ágostai hitvallásu papokról tehát, a kik a fejedelem parancssza-

¹⁾ Erd. kir. volt főkorm. Törvénygyűjtemény I. köt. 639. 641. 656; II.

vára hallgatva s tán hitelvi kérdésekben ellenfelök iránt is gyűlöletet hordván szivökben, őt elítélték, elzáratták s kora sirjába temették, elmondhatni, hogy eleven szenet gyűjtöttek önfejükre, hogy az unitárius hitelvek elnyomásával, a hatalmas szellem és páratlan ékesszóló főpap ajkai örökre elnémitásával saját maguk hitvallásukra is veszedelmet hoztak. Dávid Ferencz lángesze és kiváló személysége volt e korban az az erős gát, mely a jezsuitismusnak Erdély szabad bércei közé jutását husz éven át feltartóztatta. A mint e gát elszakított, a kis országba az érintett doctoroknak és tanaiknak szabad út nyílt, a tanok a hiveket s ezek amazok számát és erkölcsi erejét növelvén, az elnémitott, megfélemlített unitarismussal együtt a reformatio fejlődése is teljesen fennakadt, s a hit- és lelkiismereti szabadság rövid virágzási korára szinte háromezredes pangás és visszsaesés következett, a mi olykor hosszú időszakokon át a nemesb erkölcsi élet és valódi keresztény hitvilág egész mezejét szomorú sötétséggel borította el. E volt Dávid Ferencz elítéltetésének közvetlen következménye Erdély egyház történetében. Ez elfogatás körülményeiről később lesz szó *Virasztásaimban*.

IX.

Mi a célja a németországi Protestánssegyületnek ?

(*Eredeti levélkivonat.*)

Berlin, sept. 28. 1875.

Hatalmas mozgalmak indultak meg a vallási és egyházi élet minden köreiben, forrnak az eszmék nem a fölületen, de az egyháznak épen szive központján; a régi intézményeket megrendítő tünetmények láthatók a pártokban a társadalom minden osztályai közt; csak a minap valának gyűlések Bonnban, Eisenachban, Dresdában és Berlinben, most a Protestánssegyület Breslauban készül gyűlését megtartani. Ez egylet egész rokonszenvünket érdemli, mert feladata: „a protestáns egyháznak az evangeliumi szabadság szellemében, korunk öszszes műveltségi fejleményeivel öszhangzatos reformálása“; mely célra komolyan, egyezkedés és alku nélkül, erélyesen törekszik. Természetes, hogy elleneinek száma nagy, s az egyházi és politikai re-

actionariusok, az orthodox consistoriumok és a hierarchia minden baráti mérgöket leginkább ez ellen öntik ki. Különben lehetett volna-e, hogy a közelebről Berlinben tartott „igaz hívő“ evangélikus-lutherán conferenzia azon szinte „hihetlen“ végzést ismét megújítsa: „hogy a Krisztus istenségét tagadás, mint a Protestáns-egylet tagjainak nyilvánismert elve, minden papi és zsinati hivatallal egybeférhetlen“. Az üldözés és halálos gyűlölködés az egylet ellenében tehát meg van. Lássuk: kik azok, kik ezt alapították? Ezt érdemlik-e ők és kitűzött céljuk? Az ötvenes években alakultak az akkor hatalmas reactio párt ellenében a végre, hogy a protestantismus szabadságát érvényesítsék, hogy az evangelicus egyházat a hierarchia rabszolgai lánczára fűzetéstől és szellemi elsatnyulástól megóvják; 10 évvel később 1865. tartotta első nagy gyűlését az egylet jun. 7. 8. elfogadva ott azon alapszabályokat, melyek a fő elvekben ma is állnak. Ezek értelmében az céljául tűzte ki a különböző országok protestáns egyházainak a községi elv alapján szabad fejlődését s rokon törekvések által szervi egybeköttetését; céljául tűzte továbbá a protestánsellenes hierarchia legyőzését, a német protestantismus jogai, becsülete és szabadsága megvédését; a különböző hitfelekezetek közötti keresztényies türelem és egymástbecsülés szellemének terjesztését, végre a keresztény élet élesztésére és előmozdítására valódi keresztényekhez illő kezdemények és munkák végbevitelére által a nép erkölcsi ereje és jólléte gyarapítására irányuló komoly igyekezetet, szóval az egylet a protestáns ügyet reformátori rég elhagyott útára akarja ismét visszavezetni. Az egylet meg van győződve, hogy a reformatio tényleg még végbe nem ment, hanem idő folytán mindinkább és inkább meghamisított és megtagadtatott, a kor mivelődési fejleményeitől meszsze hátramaradt, hogy a protestánsok között is az orthodox-hierarchia szörnyszelleme kapott lábra, a mi menhelyét a Consistoriumok és papi conferentiák végzéseiben, védelmét az ugynevezett Confessio-k-ban találja. Azonban a protestantismus élete és lényege nem a régi theologiai hitformákban áll, a traditionalis dogmatikai tanok a mai tudományos vizsgálódások próbáját nem állják ki, régi századok ránk szállott önkényes theologiai fölvevéseit a tudomány mind fölforgatta s az előhaladni vágyó nép tudalmából kiirtotta. Épen ezért sürgeti az egylet a protestáns hitélet reformját, mert kész dogmatikát, bevégzett, az élettől elzárt egyházat nem ismer, sőt azt hiszi, hogy

az egyházi formák, tanok és intézmények nem egyebek, mint egy bizonyos adott időkornak és az uralkodó korszaknak külső alakjai s kifejezései, melyek egyáltalában nem bírnak a változhatlanság jellegével, s épen ezért teljes joggal tagadja, hogy az egyház tanainak fejlődése és alkotmányrendszere egy bizonyos pontnál végét érje vagy — a mi még rosszabb — a következő idők eszmefejlődésével és műveltségi haladásával ellentétbe hozható legyen.

Ezen elvekből kiindulva a német Protestánségylet célja a községi elvnek komoly életbeléptetése oly módon, hogy az egyházi községek a Consistoriumok gyámkodásától mentessenek föl s idő teltével képeztessenek oda, hogy magukat zsinati gyülekezetek által kormányozhassák; más szóval: hogy a míg ekkorig csak mintegy „nyers anyag“ a papság által kormányoztattak, s joguk egyedül az engedelmességben és fizetésben állott, ezen túl minden egyházi ügyeikbe befolylni s annak elintézésében activ részt venni legyen joguk és alkalmuk. Ama protestánsellenes hierarchiai irányt a Protestánségylet meg akarja változtatni, a községek jogait visszaadni, kiván a hierarchiai önképzelmektől megszabadult, a kor fejlődésével versenyt haladó papságot; követeli, hogy a betű igája megtöressék, a hitkényszer megszűnjék, a szabad vizsgálódás joga el legyen ismerve, az itt-ott fanatizált papság protestánsellenes üzemre megzaboláztassék, valódi vallási türelem lépjen életbe, a különböző hitfelekezetek egyenjogúsága ismertessék el, legyen tere, szabad lége és világossága a különböző egyházi nézetirányoknak és erkölcsi erőknél, s a német protestantismus egyesüljön egy jól szervezett Egyházközösséggé, mely képes legyen a nemzet összes erejét annak egyetemes javára hasznosítani.

Van-e, a ki e célok helyességét kétlené? Nem valódi protestáns elvek és nézetek-e ezek? S nem a nép javára vannak-e? E szerint a német Protestánségylet reformegylet, de a mely nem gyűlölséget és üldözést, hanem hálateljes elismerést és szeretettel nyújtott segílyt jogosan követel. Kötelessége minden protestánsnak az egylet reformátori törekvését gyámolítani, vele munkálkodni és küzdeni azon szent ügynek érdekében, melyet az a nép jövőjeért folytat ¹⁾.

* * *

¹⁾ Hermannstädter Zeitung, 1875-ik évi folyam 231. számából, kivonatossan adva.

Akad ismét jóakaró bírálóm — tudom előre — a ki gáncsolni fogja, hogy a csaknem mai nap eseményeit s egyházirodalmi tüneteit is e rovatomba fölveszem. Nem változtat elhatározásomon, s nem csinál rosz vért beszéde az oly embereknek, kikről elmondhatni, hogy készebbek a gonosz-mondásra, mint a szeretetre, s gyorsabbak a megítélésre, hogynem mint az igazságra. Én mult szenvedéseinket a jelen fényes elégtételében megdicsőítve látom, épen úgy, mint Krisztusnak, miután a kereszttel a hegyre érkezett, menybe menetele, azaz örök megdicsőülése és fölmagasztaltatása az időnek teljességében ott következett be. Őseink szuró töviskoszorui most kezdenek zöld levelekké válni. Az üldöztetések, a miket kiállottunk, a lenézetés, miben századokon át részesültünk, a gúny, mit elviselnünk kellett, s a sok mellőztetés és világi javainkban való kárvalás, mit győző ellenfeleink ránk mértek, kezdik számunkra az erkölcsi gyümölcsöket megteremni. Nincs oly emberi erőszak, nincs oly hatalmu ékesszólás, nem képzelhető oly mértékű elfogultság, nem irhancak oly kicsinylőleg a fanatizált hierárchia képviselői, sem a katolikus és protestáns orthodoxia, hogy a mivelt emberiséggel elhithessék azt, hogy nekünk a hit- és meggyőződés szabadsága kivívásában nagy érdemünk ne volna; bármely erős dialectica sem bírja elvitatni, hogy az unitárius hitvallás hívői, vallói és e hazában háromszáz éven át fentartói elvi győzedelmének napja közeledőben van. Ha e merésznek látszó állításom támadóra talál s rá érkezésem lesz, fölveszem a vitát védelmére készséggel; addig legyen annak elég pregnáns bizonyítéka az épen most közölt berlini levél, mely kétségbevonhatlanul mutatja előttem, hogy a hitszabadság és vallás kérdéseiben való szabad vizsgálódás zászlóját, mit eddig mi tartánk gyöngye kezünkben, ma Anglián és Észak-Amerikán kívül a nagy Németország is erős karjára ragadta s ha e nagy és szent munkát a hármás Briaraeus-kar egykor, majd teljes diadalra juttatja, nekünk parányi erdélyi unitárius hitfelekezetenek is kétségtelenül meg lesz benne a kezdők érdemrésze s dicsőségi osztályfele.

Egyházi és tanügyi szemle.

Az utóbbi pár hét alatt a következő mozzanatok érdemelnek megemlítést:

A magyar országgyűlés a napokban egy új törvényt hozott „a népiskolai hatóságokról“. Erre szükség volt a megyei új szervezet miatt. E törvénycikk az 1868 évi népoktatási törvénycikkben a következő módosításokat teszi: 1. a megyei iskola-tanácsok eltöröltetnek s teendőjük a megyei állandó bizottságra száll. 2. Iskolaszékek nem csak a községi iskolákhoz állíttatnak, hanem a felekezeti iskolákhoz is. Utóbbiakat a felekezeti egyházközség választja. A helybeli lelkész és iskola-tanító az illető felekezeti iskolaszéknek tagjai. — 3. Iskolaszék tagja csak írni, olvasni tudó ember lehet. (Ez igen üdvös intézkedés.) — 4. Eltiltott iskolai könyveket használó tanító kereset alá vétetik s állomását veszti. (Felette szükséges intézkedés az idegen ajku nemzetiségekkel szemben). — 5. Minden megyében állandó iskolai szakbizottság alakítandó tanügyihez értő emberekből, mely bizottságban az azon megyei felekezetek s tanítók is képviselve lesznek. Ezen bizottság tanácsadó és véleményező joggal bír minden iskolai ügyre nézve. — 6. A tanfelügyelő a megyei állandó bizottságnak rendes tagja s tanügyi dolgokban előadó. — 7. Ennélfogva a tanfelügyelők s iskolaszékek szorosabb viszonyba hozatnak a megyei hatósággal. (Az eddigi tapasztalatok után ez is nagyon szükséges intézkedés. A tanfelügyelők nem lesznek, mint eddig, elszigetelve; s az iskola-tanácsok helyett maga a megye igazgató organuma működik, melynek kezében eszközök vannak a végrehajtásra). — Egyebekben az 1868 évi XXXVIII. t. cz. fentartatik. Ezen törv. cikknek tehát most nem általános revideálása forgott fenn, hanem csak az új megyei szervezettel összhangba hozása. Kétségen kívül nyert ez által az 1868 évi népoktatási törv. cikk; a felekezetek iskolai viszonya pedig ugyanaz maradt az állammal szemben, a mi eddig volt. Csak szabatosabban formuláztatott az iskolai hatóságok eljárása, mi által működésük eredményesebb lehet.

Szászország követi Poroszország példáját s a kormány itt is törvényjavaslatot terjesztett elő „az állam felségi-jogának szabá-

lyozásáról a róm. kath. egyházzal szemben“. Ebben eltöröltetnek a zárdák, megszüntettedik az egyházi törvénykezés a polgári viszonyokra nézve, a főpapság pásztorleveleiben az ország törvényeit tisztelni tartozik, sat.

A lipcei egyetem is, mely eddig orthodox szellemben működött, egy határozatot terjesztett a képviselőházhoz, melyben kívánja, hogy theol. tanári szék üresedése alkalmával szabadelvű theol. tanár is neveztessek ki. Indokul a korszellem haladását hozza fel, mely a szabad kutatás s gondolkozás irányának az egyetemről való kizárását nem engedi az egyetem jó hírnevének kockáztatása nélkül. A képviselőház nagy többsége méltányosnak jelentette ki e kívánságot s a kormány már most ahhoz képest fog intézkedni.

Franciaországban Waddington közokt. miniszter nagy hatású beszédet tartott a képviselőházban a tankötelezettség behozása mellett, melyet ebben a században, a Bourbon, Orleansi s Napoleon kormányok egyaránt elleneztek. „Világosság és értelmi erő kell a népnek — mondá a miniszter — ezek a szabadság legerősebb biztosítékai s a nemzeti erő biztos fokozásának alapjai“. — S csodálatos dolog, hogy a magas klerus veszedelmet lát ez oly tiszta igazságban is; nagy aggodalommal ellenzi a tankötelezettség kimondását. A francia köztársaság azonban most jó úton és határozottan halad s bizonyosnak vehető, hogy az említett elv nem sokára törvényy né válik.

Spanyolországban az új alkotmányának a vallások szabadságáról szóló részét kemény támadások után a kortes elfogadta. A kormány is síkra szállott mellette daczára a római kuria minden fenyegetéseinek. Ugy látszik, Spanyolországban is gyökeret vert már a szabadabb s emberiesebb gondolkozás anynyira, hogy a vallási türelem talán ott is állandó életet nyer. Gyönyörű beszédet mondott ez alkalommal a magas szellemű Castellár képviselő, meghatóan mutatva ki, hogy hazája nagy volt és dicső a hajdankorban s a középkorban is mindaddig, míg a vallási türelmetlenség uralkodóvá nem vált, mely aztán elhervasztott, elölt minden szellemi erőt és az országot pusztulásba döntötte.

Bny.

L e v e l e z é s.

London, 1876 május 4.

Tisztelt szerkesztő ur! April 28-án egy templommegnyitáson voltam jelen Nottinghamban, Londontól mintegy 120 angol mföldre. Engem ide az a vágy vezérelt, hogy tanuja legyek angol hitrokonink közt egy templom felszentelési ünnepélynek és hogy lássam a dissenterek ez egyik főhelyét. Engedje meg a tiszt. szerkesztő ur, hogy az ott látottaknak e levélben kifejezést adjak és hogy ez alkalomból kifolyólag néhány észrevételemet itt elmondjam.

A High Pavement Congregation, a mely a fent említett napon Nottinghamban egy gyönyörű goth stylben épült, mintegy 1200 fontba kerülő templomot nyitott meg, eredetét ama hivatól vette, a kik az 1662-ben az „Uniformity Act“¹⁾ következtében az angol püspöki egyházból kilépett papokat követvén, magvai lettek az ugynevezett dissenter és independens egyházaknak. Nottinghamban e hívek eleinte magánházba gyűltek össze imádkozni, mignem 1691-ben egy kis kápolnát sikerült építeniök a „High Pavement“-en. E kápolna 1804-ben a gyülekezet igényeinek megfelelőleg megújítatván, szolgált egészen 1874-ig, a midőn a hívek gyors növekedése egy tágasabb egyház építését tette szükségessé. A mű megkezdve és két év alatt bevégezve lön. És a régi High Pavement Chapel helyén ma ott diszlik egy imposans templom „High Pavement Church“ nemes áldozat emlékoszlopa gyanánt. A főérdem e szép épület létrehozásában kétségtelenül a gyülekezet derék ifju lelkészét Mr. Armstrongot illeti, a ki jeles szónoklatával és józan szabad szelleme és elveivel a gyülekezethez számos új tagot hódított és a hitet nemes tettekben sikeresen miveltette. Azonban Mr. Claydennek is — jelenleg a clarence-roadi szabad ker. egyház lelkésze Londonban — nem kis része van a munkában. Mint nottinghami miniszter²⁾ ő készítette el útját a műnek, a melyre Armstrong ur tette fel a koronát.

A megnyitási — vagy a mint mi szoktuk nevezni — a felszentelési ünnepély d. u. 3 órakor kezdődött. Három lelkész szolgált ez alkalommal, u. m. Mr. Armstrong, a helybeli lelkész, Mr. Clayden, Londonból, Mr. Charles Beard Liverpoolból. Az első vé-

¹⁾ Az „Uniformity Act“, a mely egy néhány püspöknek befolyása következtében ment keresztül a Parlamentben, kötelezett minden papot a 39 articulus aláírására, és ugyanazon liturgia használására. Azok, a kik nem irtak alá, kénytelenítették az angol egyházból kilépni.

²⁾ Dissenter lelkészek magokat „ministerek“-nek és nem „clergyman“-nek (papok) hívják, mint a püspöki egyháziak.†

gezte a könyörgést, a második a bibliaolvasást. Ch. Beard beszélt, alapigéktől vevén Gen. 28, 10—18. Ch. Beard leghathatósabb szónokaink egyike itten. Névre mindjárt Dr. Martineau után áll. Beszédét a közönség, mely ezeren felül volt, feszült figyelemmel hallgatta végig. A beszéd tárgyát a vallásos érzelem megsemmisíthetlensége és annak a mi egyházunkban való teljes szabadsága képezte. A beszéd után gyűjtés rendeztetvén 140 fontot eredményezett ¹⁾. Isteni tisztelet után, mely 3 órától 5 óráig tartott, jött a tea-meeting (thea-estély), a mely szintén kiválóan angol szokás. A tea-meetingek egyik gyakorlati oldala az, hogy az ember itt ismerőseivel találkozik, szót vált és új ismeretségeket köt. Thea után $\frac{1}{2}$ 8 óra-
kor egy nagy terembe jöttünk össze az esti meetingre. Reám nézve ez különös érdekléssel bírt, mert itt szerencsés voltam látni és hallani angol hitrokonink több nevezetességeit. Jelen volt itt: Dr. T. Martineau, a kinek neve O- és Új-Angliában nagy és tisztelt, mert nálanál a tiszta vallás és erkölcs ügyének fontosabb szolgálatakat a jelen nemzedék alatt nem sok ember tett. Benne mély vallásosság szabadelvűséggel és rendkívüli tudományossággal párosul. Jelen voltak továbbá: Mr. Ch. Beard, a kiről fennebb emlékeztem, Charles Wicksteed; P. W. Clayden papok, Mr. Moncure D. Conway, theista és több pap a vidékről. Ez összejövettel czélja volt: az alkalomból kifolyólag úgy nevezett „adresse“-ket tartani. Mr. W. Clark, elnök, megnyitván a gyűlést egy rövid de csinos beszéddel, Mr. Ch. Wicksteed lépett elő s beszélt a következő tárgyról: „A múlt öröksége és a jövő záloga“. Aztán Dr. James Martineau: „Vallás és szabad kultúra“. Mr. Ch. Beard: „A vallás kilátásai Angliában“. Mr. Conway: „A vallás kilátásai Amerikában“. Mr. Clayden: „Vallás a világi életben“. Mr. Armstrong: „Egyházunk czélja“. Az egész egy szép énekkel és egy rövid imával záródott be.

A beszédekről hosszas lenne részletesebben szólanom. De magára a gyűlésre, mint olyanra, legyen szabad annál inkább felhivnom a figyelmet.

Egy tekintet a fenti beszédek sorozatára elégségesen fogja mutatni, hogy ily tárgyak taglalása, népszerű nyelven való fejtegetése a közönségben a vallás és egyház iránti érdeket nem kis mértékben emeli. S nevezetes, hogy itt egy templomfelszentelést, vagy évi nagy gyűlést, vagy bármely más ünnepélyes egyházi összejövételt mindig ily meetinggel kötnek össze. Ily természetű adressekre mindig szentelnek egy különös gyűlést. Ez a közönségért, a közönség számára! S mekkora a gyakorlati haszon ebből! Mekkora hatást gyakorol az a népre, a midőn ily tárgyakról hallja jeles vezérférfiait közhelyen szólani. S én, a ki már több alkalommal vol-

¹⁾ Gyűjtés, vagy a mint mi szoktuk nevezni, adakozás, Angliában némely templomban minden vasárnap, némelyben csak havonként rendeztetik. Rendesen szép összegek gyűlnek be. Az angol vallásáért páratlan áldozatkészséget tanusít minden alkalommal.

tam jelen ilyszerü meetingeken és láttam az érdekeltséget, mely nyomukban kelt, s tapasztaltam mint tartották azok a figyelmet élénkségben hetekig, hónapokig: teljesen meg vagyok győződve, hogy ha mi zsinatainkat, egyházi gyűléseinket, a közgyűléseket sat. ily meetingekkel kötnők össze, azoknak jótétony hatását elvitathatlanul fognók érezni. Nézetem szerint ez egyik jó alkalom lenne egyházunkban a különböző elemek összehozására, és azoknak az egyház testében való összszhangzatosabb egyesítésére. A zsinattal összekötött ilyszerü meeting, például, találkozási pont lenne a város és a vidék, a központ és a környék, vagy világosabban szólva, kolozsvári embereink és a vidékiek közt. A körü gyűléssel összekötött pedig a közönség és a papság közt erősítne tetemesen a szellemi viszonyt. Zsinat alkalmával lehetne épen közvitákat rendezni, vallási, egyházi vagy épen világi korszerű kérdések felett. S így gyakorlatilag a vidék és a központ egymás és a kor eszméi körébe szorosabban belépének; egymástól kölcsönösen tanulnának, hozván az egyik talán több theoriát, a másik több praxist, nyervén mind a kettő kicserélés és a közegyesítés által. Mindenesetre a kérdéses meetingek üdvösen munkálnának egyházunk tagjainak egy élő organismusba való hozatalára, egy ugy nevezett közszellem megteremtésére, a melyet soha sem egy fő létesít, hanem érzelmi és értelmi tehetségeinknek ugyanazonokon a tárgyakon való együttes gyakorlása hoz létre. Talán igen is tova mentem, de nekem a tárgy mint a szellemi élet tevékenységére és egy együttes, összszhangzatos szellemi életre jótékonyan munkáló eszköz igen fontosnak látszott és látszik.*) Vajha érthetően fejeztem volna ki magamat!

Mielőtt leveletem bezarnám, nem hagyhatom említés nélkül, hogy a nottinghami High-Pavement Churchi ünnepélyhez hasonló ünnepélyek az utóbbi években többször fordultak elé a királyság különböző részeiben. Régi templomok megújítottak vagy helyökbé egészen újak emeltettek és főleg a „Britt. és foreign unit. Association“ tényleges befolyása következtében egészen új helyeken nyitottak meg az imádságnak. Egészben az unitarismus és szabad kereszténység ez országban örvendetesen törí útját előre, s szolgáljon bátorításául hazánkban mindazoknak, a kik egy észszerü valóságért hittel és reménnyel küzdenek.

Péterfi Dénes.

*) Többször jutott ez már nekünk is eszünkbe s hogy hallgattunk vele, ezépp úgy sajnáljuk, mint az okot, mely hallgatásra birt. Azonban ha az eszme viszhangra talál: készséggel járulunk annak tisztázásához és formulázásához.

Szerk.

K ü l ö n f é l é k .

Amerikai hitrokonaink vallásosságának és életrealóságának szép bizonyítványa az alábbi értesítés, illetőleg felhívás, melyet Fretwell t. barátunk szives volt nekünk is megküldeni:

Philadelphia, május 1-én 1876.

A helybeli értekezlet (conference) az „amerikai unitárius társulat“ philadelphiai „első unitárius congregationalis társaság“ közreműködésével úgy intézkedett, hogy a philadelphiai unitárius templom melléktermei (corner of Tenth and Locust Streets) a nemzetközi kiállítás alatt nyitva lesznek mint szabad helyiség, minden szabadelvű keresztény barátaink számára, s mintegy központ elveink terjesztésére. Könyveink és lapjaink ottan tartatnak idézés vagy olvasás végett, és a termék alkalmas helyül szolgálnak értekezletre mindennemű vallásos tárgyakról, melyek az emberi nem jólétét előmozdítják.

Arra kérjük önt, hogy ezen felhívásunkat sziveskedjék közzé tenni a különböző egyházakban és más társulatokban, s biztosítsa azon barátainkat, kik Philadelphíába jönnek, a legszívélyesebb fogadtatásról a fennebbi helységben.

A philadelphiai Unitárius templom (Tenth and Locust streets) nyitva lesz nyilvános istenitisztelet és szónoklat végett vasárnap d. e. 11-kor és d. u. 8-kor. Kedd és péntek estvéken jeles szónokok felolvasásokat tartanak vallásos tárgyakról.

A bizottmány.

E. Lewis, elnök. Mrs. Fanny B. Ames. Mrs. E. E. Deuniston. Mrs. Susan P. Lesley. Miss Lily Jackson. Miss Lily H. Kay. Miss Fanny A. Roberts. Tdó Ch. G. Ames. Tpó J. May Tdó. R. R. Shippen. B. H. Bartol. E. W. Clarke. John Ilsley. John. W. Wilson. John Fretwell jr.

Netaláni levélbeni megkeresések „To Secretary of Unitarian Com-mitee“. Post Office Box 2285. Philadelphia. P. a. czimezendő.

Ugyancsak ide vonatkozólag az „Unitarian Herald“ máj. 19-ki számából olvassuk, hogy a világhiállítás alatt Philadelphíában az amerikai legjelesebb unitárius szónokok, mint Dr. Clarke, Dr. Bellows, Dr. Hale és mások fognak prédikálni és felolvasásokat tartani. Továbbá, hogy

a bizottmány által bérendezett teremben a lehetőleg bé lesz mutatva a három utóbbi század anitárius egyházi irodalma. Jelesebb egyházi és nevelési művek megszerzését, valamint az ide tartozó szaklapokra és folyóiratokra való előfizetéseket a bizottmány magára vállalja és közvetíti. Szóval célja az igaz keresztény szellemet terjeszteni s ez által a közjólétet előmozdítani.

Ez aztán az apostoli munkásság!

A fennebbiekkal kapcsolatban megemlítjük, hogy egyházi tanácsunk is a Fretwell ur felszólítására 67 darab könyvet és egyházirodalmi munkát küldött át amerikai testvéreink rendelkezésére. Egy pár, a 16-ik századból való latin munkán kívül ezeknek ők valószínűleg nem nagy hasznát veszik; de hiszszük, hogy a rokonszenv és testvéri szeretet szilárdítására nem kis mértékben befolyanak.

A magyarországi protestánsegylet ez évi közgyűlését május 14-n tartotta meg Kecskeméten. Ez volt az első közgyűlés, melyet a fővároson kívül tartott az egylet, s nem tudjuk, ha vajjon az egyletet, vagy Kecskemét városát illeti-e a nagyobb elismerés; de annyi bizonyos, hogy a közgyűlés a legnagyobb rokonszenvvel találkozott. Valóban, ha egyéb haszna nem lett volna is a protestánsegyletnek ez évi közgyűléséből, mint az a meggyőződés, hogy célja és törekvése minden az ellen szórt guny és rágalom daczára, viszhangra talál: már ez magában oly nyereség, a melyet megbecsülni nem lehet. És mi óhajtjuk, hogy az egylet e meggyőződést használja fel saját létjogosultsága iránti bizalma megszilárdítására. A zászlót, melyet kibontott, ne hajtsa össze. A golyók, melyek azt az ellenség táborából érik, lehet, hogy foszlányokra szaggatják; de az eszmét, melyet képvisel, nem bánthatják, mert az szent és sérthetetlen s épen ezért örökkévaló.

A közgyűlést megelőző napon, máj. 13-n a központi választmány tartott ülést s készítette elő a közgyűlés tárgyait. A közgyűlés tulajdonképpen május 14-n tartatott s isteni tisztelettel kezdődött reggeli 8 órakor. Az egyleti tagok, szám szerint 100—120-n, elnökük nt. Fördös Lajos, kecskeméti ref. lelkész és főesperes vezetése alatt testületileg mentek a reformátusok szép és tágas templomába, mely a borus és esős idő daczára is jó formán megtelt. A gyülekezet éneke után, melyet méltán lehet a gyülekezet énekének nevezni, mert abban az egész gyülekezet részt vett s a melyet a gyönyörű hangu orgonát valóban művésziileg kezelő organista vezetett és kísért, Fejes István, sátoralyajhelyi ref. lelkész tartotta az egyházi imát és beszédet, ez utóbbit jan. 16, 12—14 eme szavaira alapítván: „Még sok dolgok vannak,

melyeket néktek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok s. t. b.“ A szónokot, kit már műveiből ismerhet a protestáns lelkészi kar, e beszédével is fényes jelét adta annak, hogy nem rabja az elavult confessióknak, mert a kik a confessiókhoz mereven ragaszkodnak, azok Jézusnak hasonló nyilatkozatait nem is használhatják beszéd tárgyul. Beszéde az igazság keresése iránti vágy s ezen alapuló mély meggyőződés nyilatkozata volt s mert szívből jött, szívhez szólott.

Isteni tisztelet után, mely 10 óra körül végződött, az egylet tagjai s számos érdeklődők a réf. főiskola tanácstermébe gyűltek s az elnök megnyitván a gyűlést, felolvastatott a titkári jelentés, melyből kiemeljük a többek közül, hogy a prot. egylet által megindított theol. könyvtárnak jelenleg 680 előfizetője van; továbbá, hogy Ballagi Mór ur az új fordításban kiadni tervezett biblia összes költségeinek hordozását az e célra külön befolyt előfizetések mellett magára vállalta. — Ezt követte volna Jeskó Lajos ur felolvasása a vallástanítás kérdéséről, kit azonban véletlen körülmények megakadályozván abban, hogy a közgyűlésre megjelenjék, a tárgy feletti vitatkozás elmaradt, egyedül Ballagi Mór szólott hozzá, azon nézetnek adván kifejezést, hogy a vallást a népiskolában a rendes tanítónak kellene tanitnia s a pap csak a confirmálást végezze. Ezután e folyóirat egyik szerkesztője, Ferencz József tartott felolvasást e tárgy felett: „A vallás külformáinak befolyása a hitéletre“, melyet a Ker. Magvető következő füzetében ki fogunk adni egész terjedelmében. A prot. egylet a maga évkönyvében a többi beszédekkel és tárgyalásokkal együtt s külön nyomtatban is már kiadta. Délután a számadásvizsgáló bizottságok jelentései, az évkönyv kiadása feletti határozatok s a tisztviselők és választmányi tagok megválasztása után, a közgyűlés a jövőben vetett teljes bizalommal lőn az elnök által bezárva.

A budapesti unitárius fiók-egyház község szervezeti szabályai az egyházi képviselő tanács által f. évi január 16-án 8. sz. a jóváhagyatván, az említett fiók-egyház község Budapesten ez év husvét első napján megalakult. Az alakuló közgyűlés imával és urvacsora-vétellel nyitattott meg. Azután felolvastatván a jóváhagyott szabályok, gondnokká Hajós János, titkárrá Buzogány Áron, pénztárnokká Végh József, a kebli egyh. tanács tagjaivá a fennebbieken kívül Jarkab Elek, Hatála Péter, Sebes Pál és Bedő Albert választattak meg.

A szervezeti szabályok szerint az említett fiókegyházközségnek tagjai a fővárosban s ahhoz közelebb fekvő megyékben lakó minden unitárius vallású férfi és nő, a ki magát a fiók-egyházközség tagjainak névsorába beiratja s a fiók-egyházközség költségeinek fedezéséhez járul.

E fiók-egyházközség a kolozsvári anya-ekklézsiához tartozik s ennek első papja egyszersmind a budapesti unitárius fiók-egyházközségnek is rendes lelkésze, ki évenként egyselőre kétszer tart nyilvános istenitiszteletet Budapesten. Az anyakönyvi adatok az anya-ekklézsia matriculáiba iratnak be. Az időközben felmerülő teendőkre nézve a keb. egyháztanács, s különösen a gondnok és titkár intézkednek.

Budapesti hitrokonink nyolcz év óta fáradoznak valamely egyházi szervezet létrehozásán. Céljukat különböző módon kísérlették meg elérni. Mi lelkünkben örvendünk, hogy a nehézségek nem lankasztották el végkép őket s elvégre is — habár most csak egy fiók-egyházközség alakjában, megalapították az első unitárius egyházi társulatot túl a Királyhágón, hol 300 éven át egyházunk létjogától meg volt fosztva. Isten áldása legyen a még gyenge testületen, melyhez sok szép reményünk van fűzve.

A róm. katolikus egyház nem szűnik meg a más vallásnak egyéni és polgári jogait az országos törvények daczára kétségbe vonni, s a mi legszentebb, családi életét megtámadni. Mert avagy nem megtámadása-e a családi életnek, ha egy pap törvényesen megkötött házasságból született gyermeket törvénytelennek jegyez bé az anyakönyvbe? E történt közelebről Hatala Péterrel is, ki róm. katolikusból unitáriussá lévén, törvényes házasságra lépett egy róm. katolikus vallásu hajadonnal. E házasságból egy leány-gyermek született, kit az édes atya a törvények iránti tiszteletből, mely azt tartja, hogy a fiu az apa s a leány az anya vallását követi, a pest-belvárosi plebánián kereszteltetett meg; de mivel a katolikus egyház szerint egy áldozár házasságra nem léphet, s Hatala mielőtt unitáriussá lett volna, áldozár volt, az illető plebánián a leányka törvénytelennek iratott be. Hiszen, mi nem bánjuk, ha a róm. kath. egyháznak kedve telik benne, hogy a szentséget osztogató papságnak megtiltja, szerinte, egyik szentséggel, a házassággal való élést, s ezeknek gyermekeit törvényteleneknek is jegyzi be; de Hatala Péter, vagy bármely más áldozár, mikor unitáriussá vagy protestánsná lett, többé nem tartozik az ő hatósága és egyházi törvényei alá s ennek jogait sértve, sérti azon vallásfelekezet jogait, melynek az illető tagjává lőn, s a mely Magyarországon éppen ugy el van ismerve, mint a róm. kath. egyház. Avagy mit mondana a róm. kath. egyház, ha teszem, a protestáns egyház, minden katolikussal kötött házasságot törvénytelennek nézne, s illetőleg az ilyen házasságból született gyermekeket törvényteleneknek írni be az anyakönyvbe? Tudom, hogy lenne láрма és kiabálás. És méltán. Ugyan kérdjük: miért cselekszi hát má-

sokkal, a mit magának nem óhajtana? Örömmel olvastuk a „Hon“ idei 130. számában azt a felszólalást, mely épp e tárgyban tétetett. A mint az érintett czikkből látjuk, Hatala már megtette a törvényes lépéseket arra, hogy az anyakönyv hivatalosan kiigazittassék és leánya törvényesnek irassék. Semmi kétségünk, hogy nyert pere lesz; különben azt kellene hinnünk, hogy Magyarországon nem az országgyűlés által hozott törvények, hanem a római pápa uralkodik. Mi tiszteljük a vallásfelekezetek autonomikus jogát, mert magunk is azzal élünk; de azt sem magunknak nem kívánjuk, sem másoknak nem engedjük meg, hogy az állam törvényeivel ellenkező törvényeket hozhassanak. S végül is legyen szabad arra figyelmeztetnünk a róm. kath. egyház hierarchiáját, hogy hasonló eljárásokkal, legbiztosabban elősegíti és útját egyengeti annak, a mitől ő leginkább fél: értjük a polgári házasságot.

A kolozsvári tüzvész alkalmából, mely a mult ápril 22-én városunk egy jelentékeny részét elpusztította, már eddig több mint 16,000 frt könyöradomány gyűlt be. Feljegyezzük ezt azért, mert nekünk úgy tetszik, hogy ez a legkézzelfoghatóbb czáfolata annak a vád-nak, melylyel sokan korunkat megbélyegezni szeretik, hogy az vallástalan. Szerintünk a vallásosságnak egyik legszebb jele az emberbaráti szeretet. Jézus is azt mondá: „arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ Bizony, a ki másnak szükségében segítyt nyújt és másokkal jót teszen, nem lehet vallástalan. A romok helyén, ha lassan is, de az építkezések folynak. A kárvallottak között — fájdalom — olyanok is vannak, a kiknek többé nem áll módjukban maguknak hajlékot emelni, annyival inkább, mert az építkezésnek jövőre tüzbiztosnak kell lenni, a mi nagyobb költséget igényel, mint az eddigi deszkás és zsindelyes épületek. Mi nem tudunk elég hálát adni az isteni gondviselésnek, hogy az egyházunkat fenyegető csapást rólunk elfordította. Templomunk, főtanodánk, leányiskolánk, papi és tanári szállásaink mind a tűz torkában voltak.

Sz. Kereszturi középtanodánk körében élénk mozgalom nyilatkozik a Jakab Elek könyvtára megvásárlása érdekében. Az eszme megpendítője Kozma Ferencz, képezdei ig. tanár s egyszersmind sz.-kereszturi iskolánk felügyelő gondnoka; az úgy élén Dániel Gábor főispán úr s ugyancsak felügyelő gondnok áll. A könyvtár árát maga a tulajdonos 2000 frtba állapította meg, melyből 500 frtot szintén ő fedez, illetőleg azt a cél érdekében elengedi, a fennmaradó 1500 frt kiteremtésére az aláírások jó sikerrel megindultak. Kozma Ferencz f. év apr. 29-n egy hangversenyt is rendezett e célra, melynek tán 200 frt volt a jöve-

delme. A Jakab Elek könyvtárát egyházközönségünkben megtartani annyival nagyobb érdekünkben áll, mert abban felette becses unitáriumok vannak.

Májálisok. Iskoláink tanuló ifjusága az évi májálisokat az idén mindenütt játékos czélokkal kötötte össze. Így Kolozsvárt május 17-én részben a tűzkárosultak, részben e főiskolai „Apollo-kör“ javára; Tor-dán május 14-én a torna-eszközök beszerzésének költségei fedezésére; Toroczkón május 21-én a magyarországi árvizkárosultak javára májálisozott tanuló ifjuságunk. Ez aztán nem csak unitarizmus, hanem utilitarizmus is.

A közvizsgák, mire e füzetünk kikerül sajtó alól, már javában fognak folyni iskoláinkban. Miután a nyilvánosság megkivánja, hogy az évi eredményről mi is számoljunk, ha külön iskolai tudósításokat nem adhatunk, legalább az eddigi módon számoljunk be röviden a tanúgy barátainak e folyóiratunkban. Mi végre tisztelettel felkérjük az illető isk. igazgatókat, hogy ne sajnálják a jelen isk. évre szóló rövid értesítéseiket ha lehet jul. 15-ig a szerkesztőséghez beküldeni.

Szilágyi Ferencz, a magy. tud. akadémia tagja, a kolozsvári ev. ref. főtanoda egykori tanára, a történelem egyik hivatott munkása s utolsó pillanatig fáradhatlan buvára halálát mély tisztelettel följegyezni mi sem mulaszthatjuk el, annyival inkább, mert folyóiratunktól sem vonta meg figyelmét, s egy pár becses történeti adattal gazdagította a mi szerény egyházi irodalmunkat is. Május hó 20-án 80 éves korában véget ért életét kétszeresen széppé tette az, hogy még halálát megelőzőt napon is szokott kedvteléssel társalgott könyveivel. Neki igazán szép korona volt a vénség. Legyen oly csendes nyugalma, mint áldott emléke!

A Deák Ferencz tiszteletére rendezett gyászünnepélyek alkalmából két emlékbeszédet kaptunk. Egyik Szász Gerő, kolozsvári ref. első pap és esperes által az erdélyi év. ref. egyház. igazg. által elrendelt Deák-gyászünnepélyen, apr. 2-án 1876-ban, a kolozsvári b. farkasutcai templomban elmondott emlékbeszéd. E beszéd, melyet mi épp oly élvezettel olvastunk el, mint a minővel annak idejében a templomban meghallgattunk, tartalmilag és formailag egyaránt kitünő, méltó a költőszónokhoz, valamint hazánk nagy fia és bölcese emlékezetéhez. Ára 30 kr. s tiszta jövedelme a felállítandó Deák-szoborra fordítatik. A másik emlékbeszédet Kövendi Nagy Miklós, gymn. tanár írta és mondotta el a mezőturi reform. gymnasium kebelében rendezett iskolai Deák Ferencz gyászünnepélyén febr. 16-án 1876. Szerző Deák Ferencznek

csinosan összevont életrata után céljához képest főleg az ifjúságot kívánja hazaszeretetre buzdítani.

A „**Figyelő**“ című irodalmi, szépművészeti és kritikai heti lap júliustól kezdve irodalomtörténeti folyóirattá fog alakíttatni, és havonként 4 ives füzetben jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 8 frt., félévre 4 frt. Az előfizetési pénzek Budapestre IV. váczueteza 18 sz. Abafi Aigner Lajos szerkesztő és kiadó tulajdonoshoz küldendők. Ugyancsak itt lehet előfizetni Lenkey Ferencz a „Biblia iratása“ című munkájára, mely júliusban fog megjelenni 10—12 ivnyi terjedelemben. Ára 1 frt.

Keresztény Magvetőnk a sajtó részéről is mind több figyelemben részesül. A fennebb említett „Figyelő“ című hetilap április 16-ki számában Abafi Lajos ismerteti a jelen évi 1-ső füzetben Kozma Ferencztől megjelent Kozma Gergely életrajzát. A 2-ik füzetből Simén Domokosnak a magyar nyelven megjelent egyetlen anabaptista könyvről irt ismertetését a „Hon“ című napilap egész terjedelemben átvette. Nem akarunk magunknak ezzel tömjénfűstöt gyujtani, hanem felhasználjuk önbizalmunk és kötelességérzetünk ébresztésére és szilárdítására.

Zsinati prédikátorok. A jelen év augustus havában Árkoson tartandó zsinaton az első vagyis a megnyitás napján Derzsi Károly, tordai középtanodai tanár, második nap, mikor az új papok felszenteltetnek, Derzsi József, kolozsvári egyik pap és tanár fognak prédikálni.

Az erdélyi ev. ref. egyház kerületi közgyűlésen, mely éppen most foly N.-Enyeden, a nagy hullámokat vert papnövelde kérdése végmegoldást nyert. A n.-enyedi papi seminárium helyt marad; de kimondatott egy theol. fakultás Kolozsváron leendő felállításának szükségessége is s ez irányban tovább működni Szász Domokos megbízott. Az eszme létjogosultsága tehát elismertetett s miután a vita folyamában több oldalról felmerült az a nézet, hogy tulajdonképpen a kolozsvári egyetem lenne az állam által egy prot. theol. fakultással kibővitendő: ebben a formában az ügy többé n. csak a ref. egyházé, hanem a mienk is. Tekintve az ország finanziaális állapotát, ez idő szerint a kérdés megoldásának nem ígérünk sikert, de tagadhatatlan, hogy az egyetem fogalma a theol. tudományokat is magába zárja s ha van a budapesti egyetem mellett egy rom. kath. theol. fakultás, helyén volna, hogy a kolozsvári mellett is állíttassék legálább egy prot. theol. fakultás.

Sajtó hiba. A Ker. Magvető 2-ik füzetében Gróf Kunn Géza: „Elmélkedés az erényről“ című értekezésében két értelemzavaró sajtó hiba maradt, a melyeket kiigazítani kérünk. A 118-ik lapon f. 17. sorban „nagyságának“ helyett „muzsájának“ és a 121-ik lapon a 17-ik sorban „mult“ helyett „muló“ olvasandó.

A r a n y - k ö n y v .

1. A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok. Kilencedik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszer, a **-gal jegyzettek harmadszor adakoztak.

	ft. kr.			ft. kr.
2128. *Haller Károly, egyet. tanár, két leányáért 1876-ra	2 —		Áthozatal	41 83
*Mikó Béla N.-Bányáról	8 —	2150. Mátyási András r. . .	—	3
Török Sámuel gyűjtőivén:		Demeter János . . .	—	3
2130. *Török Sámuel . . .	5 —	Ferenczi Zsigmond r.	—	8
*Szt. Mihályi anyaeckl.	3 —	Kelemen János r. . .	—	5
Kobátfalvi leányeckl.	1 —	Györfi György . . .	—	10
Benczédi " . . .	1 —	Jenei Mózes . . .	—	5
együtt	10 —	Halász Pál r. . .	—	5
Sz. Kereszturi ekkla.		Török Zsigmond r.	—	10
húsvéti perselyp.	— 60	Koppándi Mihály . . .	—	5
*Pogány Károly kir. tábl.		Kodok Mózes . . .	—	20
biró M.-Vásárhelyt	8 —	Kodok Sámuel . . .	—	20
Szováthi ekkla. húsvéti		2160. Boér Mihály r. k. . .	—	20
perselypénz . . .	— 64	Iszlai Ferencz r. . .	—	10
*Sándor Istvánné Gyer-		Demeter Elek . . .	—	5
gyai Klára . . .	6 —	Iszlai István . . .	—	5
Esperes Farkas György úr által:		Iszlai Lajos . . .	—	8
Szt Gericzéből perselyp.	3 66	Nagy Mózes . . .	—	40
Nyomátról " . . .	2 —	együtt	3	51
2140. Ugyanonnan gyűjtemény	1 53	Sándor János Sz. Ke-		
együtt	6 59	reszturról . . .	2	—
Ugyancsak az esper. úr		**Botár Ferencz Zsibórol	15	—
által küldve		2170. Nagy Samu Sz. Csehből	1	—
Nagy Mózes iszlói pap		Kelemen Alb. lelkész és		
gyűjtőivével:		Biás István ügyvéd		
Györfi János . . .	— 20	gyűjtőivén M. Vásár-		
Komáromi Anna 5 évig		helyről másodszeri gyűj-		
adja	1 —	tés 1876-ra		
Kozma József . . .	— 10	*Filep Albert . . .	5	—
Nagy Ferencz r. k.	— 5	*Kelemen Albert . . .	5	—
Tóth Zsigmond . . .	— 4	*Kelemen István . . .	5	—
H. Demeter János r.	— 5	*Biás István . . .	2	—
Iszlai János . . .	— 7	*Biás Istvánné . . .	1	—
Rusz József r. . .	— 3	*Fenyő István . . .	1	—
		*Gruz István . . .	2	—
		*Ferencz Károly . . .	2	—
Átvitel	41 83	Átvitel	63	34

	Áthozatal	fr. kr.		Áthozatal	fr. kr.
	63	34		118	74
*Fekete Gábor . . .	2	—	2190. Pálfi Károly tanár Tor-		
2180. *Szolga Miklós . . .	2	—	dáról	10	—
Szabó József	1	—	Mózes András lelkész		
Bodola János	1	—	Abrudbányáról:		
*Jeddi Sándor	—	40	Dr. Nagy Károly . . .	5	—
Hajnal József	—	50	Húsvéti perselyp. . .	1	—
*Dájbukát János . . .	1	—	együtt	6	—
együtt	30	90	Szovátról pünkösti per-		
Gyöngyösi Dénes Ny.			selypénz	—	52
Szt. Lászlóról	2	—	A kolozsvári templom-		
**Özv. Gyergyai Fe-			ban gyült perselypénz		
renczné	10	—	1875. nov. 29-kétől		
**Özv. Fejér Mártonné 10)	—	—	1876. jun. 11-ig	19	10
**Végh Sámuel elszá-			Kilenczedik közl. összesen	154	36
molásból fennmaradt	2	50	Hozzáadva az előbbi 8 közl.	3454	58
Átvitel	118	74	A Dávid F. alap. tesz	3608	94

„Sikerül, mert akarjuk.“ E rövid, de nagy jelentőségű szavak kíséretében küldé be hozzám e közleményben foglalt egyik nemes adakozó most másodszeri becses adományát. Szeretem hinni, hogy mindazok, a kik már másodszer, sőt harmadszer is megújították adományaikat — s e közleményben jobbára mind ilyenekkel találkozunk — hasonlóan gondolkoznak. Én a magam részéről nem keresek újabban buzdító szavakat. Legyen elég e jók és nemesek példájára mutatnom. Legyen elég hivatkoznom a Toldy Ferencz levelére, melyet e füzetben vesznek t. olvasóink. A kiket ezek nem győznek meg arról, hogy a Dávid Ferencz-alapítvány eszméje méltó a pártolásra és áldozatra, azokat a szentlélek sem fogja felvilágosítani és megindítani. Azokat, a kik már ismételve adakoznak, tisztelettel kérem. sziveskedjenek a beküldéskor ezt megjegyezni, hogy a szerint megjelelhessem a kimutatásban.

Kolozsvártt, jun. 12-én, 1876.

Ferencz József.

Kolozsvári ekleziáink klenodiumai a közelebbi pünköszt alkalmával egy urasztali megaranyozott szép és értékes ezüst keheyyel szaporodtak, melyet P. Horváth Borbára ő nagysága adományozott.

